

การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างสังคมเกษตรภาคกลาง : ผลจากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม 2503 - 2523 *

วิทยากร เชียงกูล

ความนำ

งานศึกษาชั้นนี้ ต้องการศึกษาลงถึงการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างที่สำคัญของสังคมเกษตรภาคกลาง อันเป็นผลมาจากการแผ่เข้าไปของเศรษฐกิจทุนนิยม นับตั้งแต่รัฐบาลไทยในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เริ่มดำเนินโครงการพัฒนาประเทศให้ทันสมัยแบบทุนนิยม (ราวปี 2503) จนถึงปี 2523 เหตุที่เลือกภาคกลางก็เพราะว่าภาคกลางเป็นภาคแรกและเป็นภาคที่ได้รับผลกระทบจากการแผ่ขยายเข้าไปของเศรษฐกิจทุนนิยมมากที่สุด รวมทั้งเป็นภาคที่มีสัดส่วนของรายได้ประชาชาติมากที่สุดในปัจจุบัน เหตุที่เลือกช่วงเวลาดังกล่าวก็เพราะว่า เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจทุนนิยมได้แผ่ขยายเข้าไปในสังคมไทยและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ในระดับที่เห็นได้ชัดที่สุดช่วงหนึ่ง เพื่อเทียบกับช่วงประวัติศาสตร์ช่วงอื่นๆ

แบบวิถีการผลิตทุนนิยม เป็นแบบวิถีการผลิตที่ได้พัฒนาขึ้นในประเทศยุโรปตะวันตกมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ลักษณะของมันคือ ระบบการผลิตหลักหรือโดยทั่วไปเป็นระบบการผลิตเพื่อขาย ซึ่งผลิตขึ้นมาทุกอย่างได้ถูกทำให้เป็นสินค้าที่ไม่ได้มีมูลค่าใช้สอยเท่านั้น แต่มีมูลค่าแลกเปลี่ยนด้วย ในระบบการผลิตแบบนี้ ผู้ทำงานไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต (โรงงาน, เครื่องจักร, ทุน) และพลังงานของผู้อทำงานเองกลายเป็นสินค้าไปด้วย คือ ผู้ทำงานขายพลังงานของตนเป็นชั่วโมง วัน เดือน หรือวัดตามผลงาน ค่าจ้างที่เขาได้รับถูกกำหนดจากต้นทุนในการสร้างพลังงาน และการผลิตพลังงานขึ้นมาใหม่ การที่ผู้ทำงาน ไม่ได้ เป็นเจ้าของ ปัจจัยการผลิต (นายทุน) ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบที่การผลิตมีมูลค่าส่วนเกิน (Surplus Value) บนพื้นฐานของการใช้แรงงานรับจ้าง มูลค่าส่วนเกินที่เจ้าของทุนได้รับจากแบบวิถีการผลิตชนิดนี้ได้มาจากการที่คนงานสร้างมูลค่าผลิตได้มากกว่าค่าจ้างแรงงานที่เขาได้รับ ทำให้นายทุนสามารถให้มูลค่า ส่วนเกิน ที่เขาเรียกว่า กำไรนี้ ไปในการ

* ปรับปรุงจากบทความ ที่เสนอในการสัมมนา "สองศตวรรษรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย" ณ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2525 ผู้เขียนขอขอบคุณ อาจารย์ย้งสรวดี ธนะพรพันธ์, อาจารย์แกลดกวีเกียรติ์ พร้อมทั้งผู้เข้าร่วมสัมมนาท่านอื่น ๆ ที่ได้ช่วยวิจารณ์ ทำให้ผู้เขียนเห็นแง่มุมที่จะปรับปรุงแก้ไขบทความนี้เพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม บทความนี้เป็นเพียงการเก็บความมาจากวิทยานิพนธ์ของผู้เขียน ซึ่งไม่สามารถเสนอสถิติข้อมูลที่สนับสนุนการพิสูจน์สมมติฐานของผู้เขียนได้อย่างละเอียดเท่ากับที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์

สะสมทุนที่จะนำไปใช้ในการผลิตชิ้นใหม่ (reproduction) ของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมต่อไป¹

ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้พัฒนาขึ้นในยุโรป, สหรัฐฯ, ญี่ปุ่นก่อน และต่อมาได้แผ่ขยายเข้ามาในประเทศเอเชีย แอฟริกา ลาตินอเมริกา ปัจจุบันระบบเศรษฐกิจทุนนิยมได้เติบโตจนกลายเป็นระบบเศรษฐกิจที่ครอบงำโลก ทำให้เศรษฐกิจโลกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมากขึ้น อย่างที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์² การที่การเติบโตของเศรษฐกิจทุนนิยมในประเทศไทย เป็นทุนนิยมที่เกิดจากภายนอกประเทศ คือเกิดจากประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง (metropolitan capitalism) แผล่เข้ามาครอบงำ และผนวกเศรษฐกิจของไทยให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของทุนนิยมโลก ทุนนิยมในประเทศไทยซึ่งเป็นทุนนิยมบริวาร (peripheral capitalism) จึงมีลักษณะที่แตกต่างจากทุนนิยมในประเทศ ทุนนิยม ต้นกำเนิด หรือทุนนิยมศูนย์กลาง การพัฒนาของประเทศทุนนิยมบริวารเช่นประเทศไทย ขึ้นอยู่กับลักษณะของสังคมแบบก่อนทุนนิยม ซึ่งดำรงอยู่ก่อนหน้าที่ระบบทุนนิยมจะแผ่เข้ามา (ของไทยคือระบบศักดินา) และขึ้นอยู่กับรูปแบบและยุคสมัยที่สังคมนั้น ๆ ถูกสังคมทุนนิยมศูนย์กลาง ผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมโลก³ (ของไทยคือการที่ทุนนิยมเข้ามาโดยไม่ได้เอาไทยเป็นเมืองขึ้นโดยตรง เห็นได้ชัดตั้งแต่สนธิสัญญาบาวรวง 2398)

ในสังคมทุนนิยมบริวาร เราไม่อาจใช้คำจำกัดความของทุนนิยมแบบที่เคยใช้กับสังคมทุนนิยมศูนย์กลางได้อย่างตรงตรง โดยเฉพาะสำหรับทุนนิยมในภาคเกษตร ซึ่งมีลักษณะเฉพาะ

แตกต่างจากภาคอุตสาหกรรม การให้คำจำกัดความแบบตรงตรง มักจะเห็นว่า ทุนนิยมหมายถึงการแยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต นั่นคือ การเกิดขึ้นของแรงงานรับจ้างคู่กันไปกับชนชั้นนายทุน การให้คำจำกัดความเช่นนั้น ก่อให้เกิดปัญหาหลักเดียวกันมากมายในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสังคมภาคเกษตร แม้แต่ในประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง เพราะจนถึงปัจจุบันนี้ การพัฒนาทุนนิยมในภาคเกษตรของประเทศทุนนิยมศูนย์กลางก็ไม่ได้นำไปสู่การพัฒนาความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบขบวนการที่เป็นนายทุน กับแรงงาน รับจ้างเป็นหลักเหมือนในภาคอุตสาหกรรม หากแต่หน่วยการผลิตส่วนใหญ่ยังเป็นลักษณะขบวนการเจ้าของที่ดินขนาดเล็กที่ใช้แรงงานในครอบครัว ที่เรียกว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบผู้ผลิตสินค้าขนาดเล็ก (petty commodity production) เสียมากกว่า⁴

ในสังคมทุนนิยมบริวารในปัจจุบัน ชาวนาได้ถูก ผนวกเข้าไป ในระบบ การผลิต และแลกเปลี่ยนสินค้า ซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญอันหนึ่งของแบบวิถีการผลิตแบบทุนนิยม แม้ว่าชาวนาส่วนใหญ่จะยังคงเป็นเจ้าของที่ดินในนาม ตลอดจนเป็นผู้ควบคุมการผลิตด้วยตนเองในระดับหนึ่ง แต่โดยวิถีการผลิตและการแลกเปลี่ยนที่เป็นจริงแล้ว พวกเขาต้องขนต่อทุน (capital) โดยสิ้นเชิง ไม่ว่าจะโดยการกักหนอมสิน การลงทุนใช้ปัจจัยการผลิตสมัยใหม่รวมทั้งการว่าจ้างแรงงาน การจ่ายค่าเช่าในรูปเงิน, การพึ่งระบบตลาด ฯลฯ ดังนั้นชาวนาขนาดเล็กย่อมจะถูก ขูดรีดผลผลิต ส่วนเกินในรูปแบบต่าง ๆ (ถ้าไร, ภาษี, ดอกเบี้ย, ค่าเช่า)

และได้ส่วนแบ่งจากการทำงานระดับที่ไม่ต่างจาก
ค่าจ้างแรงงานเท่าไรนัก, สภาพความสัมพันธ์
ทางการผลิตที่แท้จริงของชาวนาขนาดย่อม(ไม่ว่า
จะมีที่ดินเองหรือไม่) ในระบบเศรษฐกิจทุน
นิยมโลก จึงมีลักษณะเหมือนแรงงานรับจ้าง
แอบแฝง (Concealed wage workers)⁵

การทำความเข้าใจกับความหมายของแบบ
วิธีการผลิต หรือความสัมพันธ์แบบทุนนิยม
ที่มีลักษณะของสังคมทุนนิยมบริวารดังกล่าวข้าง
ต้น จะทำให้เราเห็นลักษณะการแผ่ขยายหรือ
ครอบงำของทุนนิยมในต่างประเทศเหล่านั้นได้ดี
ขึ้น ที่แล้วมาการศึกษาในเรื่องนี้ได้เสียเวลามาก
เถียงกัน ในเรื่องการกำหนดรูปแบบของวิธีการ
ผลิต (mode of production) ว่าสังคมนั้นสังคม
นั้นเป็นศักดินา หรือทุนนิยม, กึ่งศักดินากึ่งเมอง
ชน หรือกึ่งทุนนิยม ฯลฯ กันมาก ส่วนหนึ่ง
เสียเวลาไป เพราะการให้คำจำกัดความที่ต่างกัน
ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่า การถกเถียงกันเรื่องแบบ
วิธีการผลิตนั้น มีลักษณะเป็นนามธรรมที่พิสูจน์
ไม่ได้ เพราะอันที่จริงแล้ว ไม่เคยมีสังคมไหน
ในขั้นตอนใดของประวัติศาสตร์ ที่จะเป็สังคม
ที่มีแบบวิธีการผลิตแบบหนึ่งแบบใดล้วนๆ (แบบ
ทาส, พึ่งพิง, ทุนนิยม) อย่างที่ทฤษฎีว่าไว้⁶
สังคมที่เป็นรูปธรรมจริงๆ ที่ปรากฏอยู่ในประวัติ
ศาสตร์ช่วงใดช่วงหนึ่ง (social formation)
เช่น อังกฤษในศตวรรษที่ 16-17 สังคมรัตนโก
สินทร์ตอนต้น, สังคมไทยปัจจุบันล้วนประกอบ
ไปด้วยแบบวิธีการ ผลิตหลายแบบผสมผสานกัน
สังคมเป็นรูป แบบ ของ ความ สัมพันธ์ ของคน ที่
เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น

ถ้าเราจะทำการศึกษา เพื่อทำความเข้าใจการ
เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของ สังคมในช่วงใดช่วง
หนึ่ง เราจึงควรศึกษาโดยพิจารณาจากสภาพ
สังคมที่เป็นรูปธรรม คือที่ดำเนินอยู่จริง ๆ ไม่ใช่
เริ่มจากกรอบของคำ จำกัดความ ของแบบวิธีการ
ผลิตแบบต่างๆ⁷

ในงานการศึกษาชนชั้น นอกจากจะจำกัด
การศึกษาลงมา เฉพาะภาคกลางของไทยในช่วง
2508-2528 ผู้เขียนยังต้องการจำกัดการศึกษา
เฉพาะโครงสร้างสังคมเกษตร (agrarian struc
ture)⁸ ดังนั้น โดยทั่วไปแล้วงานศึกษาชนชั้น
จึงจะไม่รวมภาคในเมืองของภาคกลางโดยเฉพาะ
กรุงเทพมหานคร ซึ่งเป็นภาคในเมืองเสีย 80
-90% และไม่รวมภาคนอกการเกษตรในชนบท
ยกเว้น แต่ในส่วนที่ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน
อย่างแยกไม่ออกเช่นกรณีที่มีตลาดค้าวัวถึงชนบท
โดยส่วนรวม และในกรณีอื่น ๆ

สิ่งที่ผู้เขียนต้องการค้นหา คือ ประการ
แรก ชนบทภาคกลางเปลี่ยนไปอย่างไร โดย
เฉพาะในแง่ความสัมพันธ์ทางการผลิต (relations
of production) พลังการผลิต (forces of
production) และการเมือง, อุดมการณ์, วัฒนธรรม
ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ ที่ช่วยให้ระบบ
สังคมดำรงอยู่ได้และพัฒนาต่อไป ประการที่สอง
ในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว จะมี
ส่วนช่วยให้เรามองเห็น สภาพกลไกของ สังคมที่
เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง มองเห็นกฎเกณฑ์ใน
การเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงของมันที่ผ่านมา และ
ที่จะเป็นไปต่อไปได้อย่างไรบ้าง อย่างไรก็ตาม

งานชนนยังมขจกคตยบง ตรงทแม้วคเชน จะให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อุดมการ วัฒนธรรม ซึ่งบางครั้งเรกรวมกันว่า โครงครอบส่วนบน เท่า ๆ กับการเปลี่ยนแปลง เศรษฐกิจ(ความสัมพันธ์ทางการผลิต และพลัง การผลิต) แต่ผู้เขียนยังไม่อาจจะหาขอมูลเกี่ยวกับ การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อุดมการ วัฒนธรรมในภาคกลางใน รอบสอง ทศวรรษ ที่ผ่าน มา ได้มากเพียงพอ ทำให้ไม่สามารถกล่าวถึง ประเด็นนี้ ได้มากเท่าที่ควร

สภาพสังคมเกษตรภาคกลางก่อน

๔ ปี 2503

ภาคกลางในทณ ผู้เขียนถือตามการแบ่ง ทางภูมิศาสตร์ของกองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ในระยะหลัง ๆ ก็รวมเอาส่วนที่บางคนเรียกว่าภาคตะวันตก และภาค ตะวันออกไว้ด้วย และครอบคลุมจังหวัดต่างๆ รวม 25 จังหวัดด้วยกัน⁹

ภาคกลางเป็นที่ราบลุ่ม ที่สามารถทำการ เพาะปลูกได้โดยอาศัยน้ำหลากจากแม่น้ำ และ นาฝน ดังนั้นจึงเป็นบริเวณที่คนเพาะปลูกและ ตั้งถิ่นฐานมาช้านาน เมื่อประเทศไทยเริ่มเปิด ประศุกการค้ากับต่างประเทศอย่างจริงจัง หลัง จากทำสนธิสัญญาบาวริง ปี 2398 ภาค กลางเป็นภาคที่ได้รับผลกระทบ จากการ ขยายตัว ทางการค้ามากที่สุด การเปลี่ยนแปลงจากการ ปลูกข้าวเพื่อเลี้ยงตนเองเป็นการปลูกข้าวเพื่อขาย (ส่งออก) ก็เริ่มจากภาคกลาง ที่มีพื้นที่เหมาะสม

แก่การปลูกข้าว และมีเส้นทางคมนาคมทางน้ำ ขนข้าวไปสู่กรุงเทพฯ ได้สะดวก ลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทาส ไพร่มาเป็นความสัมพันธ์แบบผู้ผลิตขนาดเล็กยอม (ชวานาทมทคน ขนาดเล็กของตนเอง) และแบบผู้เช่ากับเจ้าของ ที่ดิน เนื่องจากทางสำนักทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ ทบต ต่างพากันจองที่ดินดี ๆ แลวมคลองใน ภาคกลางไว้เป็นอันมาก¹⁰ ภาคกลางจึงเป็น ภาคที่ชวานาเป็นผู้เช่า ผลิตข้าวเพื่อขาย ต้อง พึ่งตลาด ต้องพึ่งการกหนยมสนมากกว่าภาคอื่น มาตั้งแต่ก่อนปี 2503 แต่การเปลี่ยนแปลงใน ชนบทภาคกลางคงแต่ทำสนธิสัญญาบาวริงจนถึง ปี 2503 ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ จาก ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองบางส่วน เพื่อมา เป็นระบบการผลิต เพื่อขายในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น ทั้งนี้เพราะการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ในช่วงต้น ๆ ยังต้องการเพียงแต่วัตถุดิบ (รวมทั้ง อาหาร) และตลาดสำหรับระบายสินค้าอุตสาหกรรมขั้นต้น (ผ้า, น้ำตาล) จึงประนีประนอม กับชนชั้นปกครองของไทย ไม่แต่ต้องแบบวิถี การผลิต การเมือง การปกครองแบบเดิมที่แบบวิถีการผลิต (รวมทั้งการเมือง) แบบเดิม ยังรับใช้เศรษฐกิจทุนนิยมโลก ในช่วงขยายตัว ใหม่ ๆ ได้ ขณะที่แบบวิถีการผลิตแบบเดิมของ ไทยเองก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงช้า

การสำรวจสำมะโนประชากร ปี 2503 รายงานว่าภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ) มีครัว เรือนทั้งหมด 1.08 ล้านครัวเรือน (ประชากร

6.13 ล้านคน) เป็นครัวเรือนเกษตร 742,435 ครัวเรือน หรือร้อยละ 68 ของครัวเรือนทั้งหมด ภาคกลางไม่รวมกรุงเทพมหานครทั้งหมด 102,090 ตารางกิโลเมตร ความหนาแน่นของประชากร 60 คนต่อพื้นที่ 1 ตารางกิโลเมตร เมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่นๆแล้ว ประชากรที่อยู่ในภาคเกษตรมีสัดส่วนน้อยกว่าในภาคอื่นๆ (สัดส่วนครัวเรือนเกษตรทั้งประเทศคิดเป็นร้อยละ 73.9 ของครัวเรือนทั้งหมด) ขณะที่ความหนาแน่นของประชากร (นอกกรุงเทพฯ) ต่อพื้นที่สูงกว่าภาคอื่น (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 53คน/ตารางกิโลเมตร ภาคใต้ 47 คน/ตารางกิโลเมตร ภาคเหนือ 34 คน/ตารางกิโลเมตร)¹¹

ครัวเรือนเกษตรกรในภาคกลางในช่วงปี 2503 ส่วนใหญ่ปลูกข้าว ทั้งเพื่อบริโภคเองและเพื่อขาย การเพาะปลูกพืชอื่นๆเพื่อขายยังมีน้อย เกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรขนาดย่อมที่มีที่ดินของตัวเองทั้งหมดหรือบางส่วน รองลงไปเป็นเกษตรกรผู้เช่า การทำนาขนาดใหญ่ไม่มีใครมี เจ้าของที่ดินขนาดใหญ่นิยมให้เช่ามากกว่า ชาวนาส่วนใหญ่ทำนาปีละครั้ง เพราะพื้นที่ในเขตชลประทานยังมีน้อย วิธีการเพาะปลูกยังเป็นแบบดั้งเดิม มีการใช้ปุ๋ยและเครื่องทุ่นแรงน้อย การส่งเสริมการเกษตรจากรัฐบาลมีน้อย ทั้งที่รัฐบาลได้ประโยชน์จากการผูกขาดการส่งออกข้าวมาตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่สอง และเก็บภาษีพรอเมียมข้าวมาตั้งแต่ปี 2498 ธนาคารโลกซึ่งได้มาสำรวจเศรษฐกิจไทยระหว่าง พ.ศ. 2500-2521 และได้ตีพิมพ์ "โครงการพัฒนาของ

รัฐสำหรับประเทศไทย" ซึ่งเป็นที่มาของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ 1 ได้เสนอว่า ในภาคกลางยังมีทางที่จะขยายปริมาณ การผลิตข้าวและพืชอื่น ๆ โดยใช้เทคนิคทันสมัยได้มาก ถ้ามุ่งการลงทุนด้านชลประทาน และการส่งเสริมการเกษตรด้านอื่นๆ โดยเฉพาะการทำนาปีละ 2 ครั้ง¹²

การสำรวจภาวะหนี้สินของชาวนา และการค้าข้าวใน 20 จังหวัดภาคกลางของไทย พ.ศ. 2500-2501 โดย อภิสิทธิ์ นาคสวัสดิ์ สะท้อนให้เห็นว่าชาวนาเป็นหนี้สินมาก (53% ของผู้ที่ได้รับการสำรวจ) เป็นหนี้สินมาก (50% ของผู้ที่ได้รับการสำรวจ) หนี้สินส่วนใหญ่เป็นหนี้เอกชน ซึ่งต้องเสียดอกเบี้ยระหว่าง 18-59% ต่อปี ชาวนาขายข้าวได้ราคาต่ำ และประสิทธิภาพในการผลิตต่ำ สภาพแวดล้อมความเป็นอยู่ค่อนข้างแร้นแค้น การศึกษาต่ำ (หัวหน้าครอบครัวชาวนาที่ได้รับการศึกษามากกว่า 68% ส่วนใหญ่แค่ชั้นประถม) ไม่มีความชำนาญในการซื้อขาย ฉันทนหนทางและการติดต่อในท้องถิ่นอยู่ในสภาพขาดแคลน การผลิตใช้วิธีการแบบดั้งเดิม พึ่งธรรมชาติเป็นหลัก ไม่มีการปรับปรุงที่ดิน ใช้ปุ๋ยหรือคัดเลือกพันธุ์ข้าว ใช้เครื่องทุ่นแรง ชาวนาใช้แรงงานไม่ได้เต็มที่ เพราะหน้าแล้งปลูกอะไรไม่ได้ นอกจากนั้น ชาวนายังมีลักษณะสันโดษ ไม่ชวนช่วย รายงานฉบับเดียวกันยังได้กล่าวไว้ว่าชาวนาภาคกลางขายข้าวประมาณปีละ 40-51% ของจำนวนที่ผลิตได้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่ามีการผลิตข้าวเพื่อขายในสัดส่วนที่ค่อนข้างสูง¹³ อย่างไรก็ตาม เนื่อง

จากชานาส่วนใหญ่เป็นชานาขนาดย่อมที่เพาะปลูกด้วยวิธีคล้าย ๆ กัน ความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทจึงยังมีไม่มากนัก

กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ โครงสร้างสังคมเกษตรในภาคกลางก่อนปี 2503 อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่านจากระบบการผลิตเพื่อตนเอง เป็นระบบการผลิตเพื่อขาย ความสัมพันธ์ทางการผลิตมีลักษณะที่ผู้ผลิตต้องเป็นผู้เช่า เป็นลูกหนี้ และต้องพึ่งพาระบบทุนนิยมในระดับที่สูงกว่าภาคอื่น แต่หลังการผลิตในภาคเกษตรยังอยู่ในระดับต่ำ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงจากเดิมมากนัก ชีวิตของเกษตรกรโดยทั่วไปก็ยังอยู่ในระดับยากจน การศึกษาและความรู้เกี่ยวกับการผลิต, การจำหน่ายอยู่ในระดับต่ำ ส่วนทางด้านการเมือง อุดมการซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทันสมัยกว่า อย่างอนเกษตรกรรมมีส่วนร่วมทางการเมืองน้อยมาก และอุดมการณ์จิตสำนึกของเกษตรกร ก็ยังคงตกอยู่ใต้อิทธิพลของอุดมการณ์ก่อนทุนนิยม เช่น ศักดินา ระบบอุปถัมภ์ ระบบเครือญาติอย่างเหนียวแน่น

การเปลี่ยนแปลงทางพลังการผลิตในสังคมเกษตรภาคกลาง

พลังการผลิต (productive forces) หมายถึง ความรวมถึงปัจจัยการผลิตต่างๆ (ที่ดิน, เงินทุน, เครื่องจักร) วิทยาการผลิต (technology) ขบวนการทำงาน, แบ่งงานและร่วมมือกันทำงาน พลังทางการผลิต ไม่ได้หมายถึงเฉพาะตัวปัจจัยทางวัตถุในการผลิตเท่านั้น พลังทางการผลิตมีส่วนสัมพันธ์ ที่ไม่อาจแยกออกจากความสัมพันธ์ทาง

สังคม (ของคน) ในการผลิต (social relations of production) ได้ ทั้งสองอย่างต่างมีอิทธิพลต่อกันและกันและประกอบกันขึ้น (ร่วมกับการเมือง, อุดมการ, วัฒนธรรม) เป็นแบบวิถีการผลิต (mode of production) แบบต่างๆตามขั้นตอนที่แน่นอนขึ้นหน่งๆ ของการเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ในแต่ละสังคม เช่น แบบวิถีการผลิตแบบศักดินา แบบทุนนิยม เป็นต้น

พลังทางการผลิตใน ชนบท ภาค กลางได้เปลี่ยนไปอย่างมากรอบสองทศวรรษที่แล้ว ทั้งนี้เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติทางวิทยาการผลิต และการเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิต อันเป็นผลมาจากการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในขั้นที่การแบ่งงานกันใหม่ เพื่อที่จะขูดผลผลิตส่วนเกินจากประเทศบริวารเพิ่มขึ้น ประชาชนในภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ) ได้เพิ่มจาก 6.1 ล้านคนในปี 2503 เป็น 10.8 ล้านคนในปี 2523¹⁴ ถึงแม้ว่าความหนาแน่นของประชากรคิดต่อพื้นที่ตารางกิโลเมตรของภาคกลาง (ไม่รวมกรุงเทพฯ) สูงที่สุดในสภาค แต่เนื่องจากภาคกลางเป็นพื้นที่ราบที่ราบเขาน้อย สัดส่วนของพื้นที่เพาะปลูกเทียบกับพื้นที่ทั้งหมดจึงสูงกว่าภาคอื่นๆ ประกอบกับการขยายตัวของทุนนิยมในระดับสูง ทำให้ชานาภาคกลางประกอบอาชีพอื่น นอกจากการเกษตร เป็นสัดส่วนค่อนข้างมาก ปี 2521 ประชากรในภาคกลางนอกกรุงเทพฯ ที่ไม่ได้อยู่ในภาคเกษตรมีราว 40% (เทียบกับเมื่อปี 2503 ซึ่งมีราว 32%)¹⁵ ซึ่งเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าทุกภาค

ดังนั้น เมื่อคิดพื้นที่เฉลี่ยต่อครัวเรือนเกษตรแล้ว กลับปรากฏว่า เกษตรกรภาคกลางมีพื้นที่ทำกิน โดยเฉลี่ย (รวมทั้งการเช่าด้วยแล้ว) สูงกว่า ภาคอื่น ที่ประมาณครัวเรือนละ 33.89 ไร่ในปี 2522¹⁶ อย่างไรก็ตามตัวเลขเฉลี่ยนี้เป็นเพียง ภาพลวงตา เพราะการกระจายการถือครองที่ดิน ในภาคกลางมีลักษณะไม่เป็นธรรมสูงมาก ซึ่งจะ ได้กล่าวต่อไป ท้ายตัวเลขนี้ขอยกมาเพื่อแสดงให้เห็นว่า สักยภาพในการผลิตในแง่พื้นที่เพาะ ปลูกของภาคกลางสูงกว่าภาคอื่น

สภาพทางธรรมชาติในการเพาะปลูกของ ภาคกลาง มีความอุดมสมบูรณ์รองจากภาคเหนือ ถ้าเราตัดสินใจจะเห็นได้ว่า ผลผลิตต่อไร่ของภาค เหนือโดยเฉลี่ยสูงกว่าภาคกลางตลอดมา ไม่ว่าจะเป็น ข้าว ข้าวโพด หรือพืชอื่น ๆ ภาคกลางมี เขตดินเปรี้ยวซึ่งให้ผลผลิตต่อไร่ 5 ตันไร่ หรือ ราว 12% ของพื้นที่เพาะปลูก¹⁷ พื้นที่เพาะปลูก ของภาคกลางได้เพิ่มจากราว 17.1 ล้านไร่ ในปี 2503 เป็น 29.2 ล้านไร่ในปี 2521¹⁸ ส่วน หนึ่งก็มาจากการบุกเบิกทำลายป่า การขยายพื้นที่ เพาะปลูก และการปลูกพืชฤดูร้อนอาหาร ในดินอย่างหนัก เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด และการปลูกพืชชนิดเดียวเพื่อขาย โดยไม่มีการปลูกพืชหมุนเวียน (rotation) ทำให้ สภาพความอุดมสมบูรณ์ ของที่ดินในภาคกลาง ลดลง สมดุลย์ทางธรรมชาติเปลี่ยน พืชมี โรคและแมลงรบกวนมากขึ้น จำเป็นต้องมีการ ใช้ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืชมากขึ้น นั่นคือ เศรษฐกิจในชนบทของภาคกลาง ต้องขึ้นกับ

เศรษฐกิจทุนนิยมโลกมากขึ้นในรอบสองทศวรรษ ที่ผ่านมา และสัดส่วนของการพึ่งพาทางด้าน การแลกเปลี่ยนก็สูงกว่าภาคอื่น ๆ

แต่หลังทางการผลิตไม่ ได้ขึ้น กับ สภาพ ทางธรรมชาติเท่านั้น หากยังขึ้นกับวิทยาการ ผลิต ขบวนการจัดการใช้แรงงานใหม่ประสิทธิภาพ ด้วย ในแง่ นี้ ภาคกลางในฐานะที่เป็นภาค ที่เศรษฐกิจทุนนิยมแผ่ขยายเข้าไปมากที่สุด การ ใช้วิทยาการผลิตได้พัฒนาไป ในระดับที่ สูงกว่า ภาคอื่น จากสำมะโนเกษตร 2506 ครัวเรือนที่ ใช้แทรกเตอร์มี 14.2% ของครัวเรือนทั้งหมด ที่ ใช้ปุ๋ยมี 5.4% แต่ในสำมะโนครัวเรือนปี 2521 ครัวเรือนที่ใช้แทรกเตอร์เพิ่มเป็น 59.2% ใช้ปุ๋ย เพิ่มเป็น 57.9% ของครัวเรือนทั้งหมดในภาค (หมายถึงเฉพาะครัวเรือนเกษตร) ภาคกลางเป็น ภาคที่มณฑลประทานมากที่สุด (47.5% ของ พื้นที่เพาะปลูกในปี 2518 - กองเศรษฐกิจการ เกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์) มีการใช้ เครื่องทุนแรงทางการเกษตร ใช้ปุ๋ยใช้ยาฆ่า แมลงเป็นสัดส่วนมากที่สุด [ภาคกลางใช้เครื่อง ทุนแรงเป็นสัดส่วนระหว่าง 45-97% (แล้วแต่ ชนิด) ของเครื่องทุนแรงที่ใช้ทั่วประเทศ(2518/ 19) ใช้ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงราว 60%ของที่ใช้ทั้ง ประเทศ(2521)-กองเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์] การมีสัดส่วนของทุน ในการผลิตมากขึ้น (การจ้างแรงงาน, ใช้ปุ๋ย, เครื่องทุนแรง ฯลฯ) ทำให้ประสิทธิภาพการ ผลิตก็คืบคองสูงขึ้น เกษตรกรภาคกลางจึงได้ ผลผลิตที่สำคัญคือข้าว เพื่อขายเป็นสัดส่วนของ

ผลผลิตที่ได้มากกว่าเกษตรกรภาคอื่น และมีรายได้จากการเกษตรเฉลี่ย สูงกว่าเกษตรกรภาคอื่น (ดูตาราง) อัตราการเจริญเติบโตของภาคเกษตรในภาคกลาง ในรอบสองทศวรรษสูงกว่าภาคอื่น ในปี 2521 ภาคกลางไม่รวมกรุงเทพฯ มีครัวเรือนเกษตรคิดเป็น 19.84% ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมดทั่วประเทศ แต่มีสัดส่วนในผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติภาคเกษตร 35.09%¹⁹ ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติจากภาคเกษตรของทั้งประเทศ

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาหลังการผลิตในภาคกลางก็มีอุปสรรคที่สำคัญคือ ปัญหาการเช่าที่ทำมาหากินและการกั้นขมสน ที่ภาคกลางสูงกว่าภาคอื่น ปัญหาทั้งสองประการนี้ความจริงก็คือ ปัญหาความสัมพันธ์ในการผลิต นี้ก็เป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาหลังการผลิตไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านธรรมชาติและเทคนิคเท่านั้น หากยังขึ้นอยู่กับปัญหาด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตด้วย การที่ชาวนาไม่มีพ

ที่ทำมาหากินของตัวเอง ต้องเช่าที่เช่าทำกิน (ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเช่าแบบบอกกันด้วยปากไม่มีสัญญาและไม่ใช้การเช่าระยะยาว) ทำให้ต้องเสียต้นทุนสูง และไม่ทำให้ผู้เช่าลงทุนปรับปรุงที่ดิน เพราะจะต้องเสียผลผลิตส่วนเกินในรูปค่าเช่าเพิ่มขึ้น การที่ชาวนาต้องเป็นหนี้สินเสียดอกเบี้ยสูง ก็เป็นอุปสรรคในการขยายการลงทุนปรับปรุงการผลิตเช่นกัน เพราะชาวนาไม่มีทุนรอนเพียงพอ ถ้ากู้มากก็ต้องเสียดอกเบี้ยมากผลได้อาจจะไม่คุ้มกัน การปฏิวัติเขียวหรือความพยายาม ที่จะส่งเสริมให้เกษตรกรใช้พืชพันธุ์ที่ให้ผลผลิตสูงที่ต้องปลูก โดยการลงทุนลงแรงสูงไม่อาจประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร สาเหตุหลักไม่ใช่เกิดจากปัญหาการขาดความรู้ด้านวิชาการผลิต ปัญหาใหญ่เป็นปัญหาด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต ที่ไม่ใช่เพราะเรื่องการเป็นผู้เช่าและการกั้นขมสนเท่านั้น แต่ยังมีเรื่องปัญหาการขายพืชผลได้ราคาต่ำ ต้นทุนการผลิต และค่าใช้จ่ายอื่น ๆ สูง ฯลฯ ที่จะได้กล่าวต่อไป

ตารางที่ 1

เปรียบเทียบรายได้และรายจ่ายทางการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนเกษตรกรภาคต่างๆ ปี 2521/22 (หน่วย : บาท 1 ครัวเรือน)

ภาค	รายได้ทางการเกษตร	รายจ่ายทางการเกษตร	รายได้สุทธิทางการเกษตร
กลาง	30,762	18,655	12,107
เหนือ	15,653	6,658	8,995
ใต้	13,410	4,549	8,861
ตะวันออกเฉียงเหนือ	7,680	3,549	4,081

ที่มา : ศูนย์สถิติการเกษตร สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตร, สถิติการเกษตรของประเทศไทย ที่เพาะปลูก 2522/23

ตารางที่ 2

การเพิ่มผลผลิตของพืชสำคัญบางอย่างในภาคกลาง
ในรอบสองทศวรรษ (หน่วย 1,000ตัน)

	2501/02	2521/22
ข้าว	2,558	6,059
ข้าวโพด	85	596
มันสำปะหลัง	(ไม่มีตัวเลข)	5,128
อ้อย	2,545	16,563

ที่มา : สถิติการเกษตรประเทศไทย พ.ศ. 2504; สถิติการเกษตรของประเทศไทย ปีเพาะปลูก 2521/25

กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมเข้าไปในสังคมเกษตรภาคกลาง ทำให้การพัฒนาหลังการผลิตขั้นสูง ในระดับหนึ่งเมื่อเทียบกับสองทศวรรษที่แล้ว แต่ก็พัฒนาได้ในขีดจำกัด เพราะผลผลิตทางการเกษตรของประเทศไทยในรอบสองทศวรรษที่ได้เพิ่มขึ้นตามผู้คำนวณออกมาว่า สำหรับข้าว มันสำปะหลัง อ้อย ฝ้าย แล้ว ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นระหว่างปี 2500-2519 ประมาณ 71-83% (แล้วแต่พืชแต่ละชนิด) เกิดจากการขยายพื้นที่การเพาะปลูกที่เหลือเกิดจากการใช้วิทยาการ ผลิตทันสมัยและอื่นๆ ขณะที่พืชอื่นๆ นอกจากนั้น ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นกว่า 90% มาจากการขยายพื้นที่เพาะปลูกเท่านั้น²⁰ การเปรียบเทียบผลผลิตข้าวเฉลี่ยต่อไร่ของภาคกลางในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ก็เห็นได้ว่า ไม่ได้เพิ่มขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกตนัก กล่าวคือในปี 2504 ผลผลิตข้าวนาบเฉลี่ยไร่ละ 255 กิโลกรัม ปีเพาะปลูก 2521/22 ผล

ผลิตข้าวนาบเฉลี่ยไร่ละ 295 กิโลกรัม²¹ ยิ่งเมื่อเปรียบเทียบกับผลผลิตข้าวต่อไร่ของประเทศอื่นๆ ในบเดยวกันคือปี 2521 ก็เห็นได้ว่าประสิทธิภาพการผลิตต่อหน่วย พื้นที่เพาะปลูกของเราต่ำกว่าประเทศส่วนใหญ่รวมทั้งอินเดีย ฟิลิปปินส์ เวียดนาม มาเลเซีย ปากีสถาน อินโดนีเซีย อิหร่าน ซึ่งผลิตได้เฉลี่ยระหว่างไร่ละ 316-574 กิโลกรัม ขณะที่สหรัฐอเมริกา เกาหลีเหนือ ญี่ปุ่น เกาหลีใต้ ยังผลิตได้สูงกว่าของไทยหลายเท่า คือระหว่างไร่ละ 808-1,048 กิโลกรัม²²

การเปลี่ยนแปลงทางความสัมพันธ์ในการผลิตในสังคมเกษตรภาคกลาง (2503-2523)

แนวความคิดเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต (social relations of production) มาจากหลักทฤษฎีชนชั้นพื้นฐานที่ว่าใน

การที่คนเราจะทำการผลิตเพื่อให้ตัวเขาเองมีชีวิตอยู่ได้ และสามารถผลิตลูกหลานต่อไปได้ (reproduce) คนเราจำเป็นต้องเชื่อมโยง และมีความสัมพันธ์ที่แน่นนอนกับคนอื่น ๆ (เช่น ร่วมมือกันล่าสัตว์ ทำทำนบกั้นน้ำ ค่าขาย ว่าจ้างแรงงาน ฯลฯ) ความสัมพันธ์ทางสังคมในการทำงาน และเงื่อนไขในการที่ผลิตจะสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ (ทั้งในการผลิตและการแลกเปลี่ยน) มีอิทธิพลต่อ และได้รับอิทธิพลจากลักษณะของปัจจัยการผลิต ซึ่งเปลี่ยนไปพร้อมกับความคิดและการปรับปรุงวิทยาการผลิต (หลังการผลิต) แต่ในขั้นท้ายที่สุดแล้ว ความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต ซึ่งก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นนั่นเองจะเป็นตัวกำหนดรูปลักษณะของสังคมในขั้นตอนที่แน่นอน ขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาทางประวัติศาสตร์²³

แนวคิดกว้างๆ เกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิต ที่เราอาจเรียกย่อว่าความสัมพันธ์ทางการผลิต มี 3 ด้านด้วยกัน คือ

1. รูปแบบที่มีลักษณะเฉพาะของการกระจายปัจจัยการผลิต และปัจจัยการยังชีพ
2. จุดมุ่งหมายในการผลิต (ยกตัวอย่าง เช่น ในแบบวิถีการผลิตแบบทุนนิยม จุดมุ่งหมายโดยตรง และเป็นเหตุของใจสำคัญในการผลิต คือ การผลิตมูลค่าส่วนเกิน)
3. โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในการผลิตที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ ระหว่างผู้ผลิตโดยตรง, ผู้ไม่ได้ทำงาน (เจ้าของปัจจัยการผลิต) และตัวปัจจัยการผลิต²⁴

ในการวิเคราะห์ การเปลี่ยนแปลงของความสัมพันธ์ทางการผลิต ในสังคมเกษตรภาคกลาง ผู้เขียนจะแยกการพิจารณาเป็น 7 ประเด็นด้วยกัน คือ

1. การเป็นเจ้าของและควบคุมที่ดิน
2. การเป็นเจ้าของและควบคุมเงินทุน
3. ความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้า
4. ความขัดแย้งและการเติบโตไปในทางตรงข้าม (Polarization) ระหว่างเมืองและชนบท
5. การเพิ่มขึ้นของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท
6. การเปลี่ยนจากชาวนา มาเป็นแรงงานรับจ้าง
7. การพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในระดับที่สูงขึ้น

1. การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมที่ดิน
ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุด ในภาคเกษตร ที่ดินเป็นปัจจัยที่ต่างกับปัจจัยการผลิตอื่นๆ เช่น เครื่องจักรเครื่องมือต่างๆ ในแง่ที่ว่าที่ดินเป็นปัจจัยทางธรรมชาติ มีจำกัด ไม่สามารถจะสร้างเพิ่มขึ้นได้ง่ายๆ ที่ดินในแต่ละประเทศมีความสมบูรณ์ทางธรรมชาติต่างกัน ที่ตั้งต่างกันทำให้การเพาะปลูกได้ผลผลิตที่แตกต่างกันออกไป²⁵ การที่ที่ดินเป็นปัจจัยการผลิตที่มีลักษณะพิเศษ ทำให้ผู้ที่ครอบครองเป็นเจ้าของ

หรือควบคุมการใช้ที่ดินสามารถเป็น ผู้กำหนดว่าใครควรจะได้ส่วนแบ่งจากผลผลิตที่สร้างขึ้นจากที่ดินอย่างไร (เช่น การเกณฑ์แรงงาน การเก็บค่าเช่า)

สำมะโนเกษตรปี 2493 รายงานว่าภาคกลางมีครัวเรือนผู้เช่า 24.5% ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมด²⁶ สำมะโนเกษตรปี 2506 ที่สำนักงานสถิติแห่งชาติเป็นผู้สำรวจ พบว่าจากจำนวนครัวเรือนเกษตรกร 722,971 ครัวเรือนในภาคกลางมีครัวเรือนเกษตรกรที่เป็นผู้เช่าต่างๆ ที่จ่ายค่าเช่าเป็นเงินสดหรือจ่ายเป็นส่วนแบ่งผลผลิต 97,846 ครัวเรือน หรือ 13.6% ครัวเรือนประเภทอื่นๆ ซึ่งรวมทั้งผู้เช่าที่จ่ายค่าเช่าทั้งสองประเภท ผู้เช่าที่จ่ายค่าเช่าโดยให้บริการ และเกษตรกรที่ทำนาในท่อมแถมญาติพี่น้องอีก 11.8% ทั้งหมด 74.0% การสำรวจครั้งนี้ระบุว่าเจ้าของ แต่โดยคำจำกัดความแล้ว รวมเอาผู้ที่เป็นเจ้าของและเป็นผู้เช่าบางส่วนด้วย²⁷ สัดส่วนผู้เช่าทั้งหมดแล้วนั้น และบางส่วนของภาคกลาง ในปี 2506 จึงต้องมากกว่า 25% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด การสำรวจหลังจากนั้น แสดงให้เห็นแนวโน้มว่า สัดส่วนผู้เช่าในภาคกลางเพิ่มขึ้น เช่น การสำรวจภาวะการถือครองที่ดินของชาวนา 26 จังหวัดในภาคกลาง พ.ศ. 2510-11 รายงานว่า ผู้เช่าทั้งหมดและผู้เช่าบางส่วนในภาคกลางมี 38.3% ของครัวเรือนเกษตรกรและรายงานผลการสำรวจเหนือและพหุผลการเกษตร พ.ศ. 2511 ระบุว่า ผู้เช่าทั้งสองประเภทมี 41.0% ของครัวเรือนเกษตร²⁸

สถิติปี 2519 ของกระทรวงเกษตรแสดงให้เห็นว่าครัวเรือนเกษตร ในภาคกลางที่เป็นผู้เช่า ทั้งผู้เช่าล้วนๆ (คือเช่า 100%) และผู้เช่าบางส่วน มีทั้งหมด 352,632 ครัวเรือน หรือ 41.31% ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมด และครัวเรือนเกษตรที่เป็นเจ้าของล้วนๆมี 58.64% ตัวเลขของการเพิ่มของครัวเรือนผู้เช่าในระยะเมื่อไม่นานมานี้ เมื่อเปรียบเทียบกับสถิติปี 2506 ก่อนข้างสอดคล้องกับการสำรวจที่ ทำตามหมู่บ้านตามอำเภอต่างๆ ในภาคกลางหลายแห่ง²⁹

สถิติของผู้เช่าในภาคกลางสูงกว่าภาคอื่นค่อนข้างมาก และนักเศรษฐศาสตร์บางคนให้ความเห็นว่า มีสาเหตุที่สำคัญ 2 ประการ คือที่ดินในภาคกลางถูกจับจองโดยคนมั่งมี เพื่อหารายได้จากให้เชาเข้ามาชานแล้วและเป็นเพราะว่าประชากรเพิ่มขึ้นมาก ที่ดินถูกแบ่งขาย คนรันทดงทมิที่ดินไม่พอทำกินก็ต้อง เช่าเขา ทำเพิ่มชนไม่ได้มีสาเหตุสืบเนื่องมาจากการสูญเสียที่ดินภายหลัง แต่ผู้เขียนเห็นว่า การขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมโดยเฉพาะช่วงหลังปี 2503 เป็นต้นมา มีผลอย่างสำคัญ ที่ทำให้ชาวนาชาวไร่ต้องพึ่งพานายทุนเงินกู้มากจน พังพาดลาคามากจน และเมื่อพวกเขา ถูกแบ่งผลผลิตส่วนเกินไปค่อนข้างมาก หรือถูกขูดรีดจากสภาพฝนแล้ง นาท่วมราคาพืชผลตลาดโลกตกต่ำจนไม่สามารถชำระหนี้สินได้ ต้องสูญเสียที่ดินจำนองไว้ไป หรือถูกสถานการณ์บังคับคนให้จำต้องขายที่ดิน

เหตุผลและหลักฐานที่ผู้เขียนสามารถยกมาสนับสนุนการวิเคราะห์ข้างต้นก็คือ ประการ

แรก จริงอยู่ ทหารนาในภาคกลางบางส่วน เป็นชาวนาผู้เช่ามาตั้งแต่หลังการเซ็นสนธิสัญญา บาวริงเมือกว่าศตวรรษที่แล้ว ชงมผลใหม่ การขยายการผลิตข้าวเพื่อขายมากขึ้น แต่ทั้งจำนวน ผู้เช่าและอัตราส่วนของผู้เช่าได้เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ และอย่างเห็นได้ชัดในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ดังสถิติที่เราได้อ้างไปเมื่อก่อน

ประการที่สอง หลักฐานที่แสดงว่าการ สูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินเกิดขึ้น คือ ตัวเลขการ สูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินเนื่องจากการจำนอง ตัว เลขช่วง 2502-2509 แสดงว่าการสูญเสียกรรม สิทธิ์ที่ดินในภาคกลาง บัละประมาณ 15,000- 28,000 ไร่ ตัวเลขช่วงปี 2510-2516 ก่อนข้าง ฝนลงไม่สม่ำเสมอ แต่อยู่ในช่วงบัละ 6,000- 24,000 ไร่ ถ้ารวมตัวเลขการสูญเสียที่ดินเนื่อง จากการจำนองในภาคกลางทั้งหมด นับตั้งแต่ปี 2508-2518 ก็จะได้ประมาณ 260,000 ไร่³⁰ สถิตินี้แสดงเฉพาะที่ดินที่มไคคเท่านั้น ดังนั้น การรวมการสูญเสียที่ดินที่มเพียงใบรับรองกรรม- สิทธิ์ชนิดอื่นๆ เช่น ใบ น.ส.3 ใบ ส.ค. 1 ใบจอง การสูญเสียที่ดินในภาคกลางเนื่องจาก ภาวะเศรษฐกิจบีบบคกจะคงจะต้องมีมากกว่านั้น

ประการที่สาม การสำรวจของกรมพัฒนา ที่ดินใน 11 จังหวัดภาคกลางปี 2508 พบว่าผู้ เช่าล้วน ๆ 18% เคยมีที่ดินของตนเองมาก่อน และได้สูญเสียกรรมสิทธิ์ในที่ดินไปในภายหลัง³¹ ขณะที่การสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดินปี 2522 ใน 12 จังหวัด ที่รวม 8 จังหวัดภาคกลางไว้ด้วย พบว่าครัวเรือนเกษตรกรที่มีสำรวจจัดอยู่ในประ

เภทไม่มีที่ดิน (landless households) 22.8 % เคยเพาะปลูกในที่ดินของตนเองเมื่อ 10 ปที่แล้ว ปัจจุบันมีเหลือเพียง 7.0% เท่านั้น ที่เพาะปลูก ในที่ขนาดเล็กมากของตนเอง³² ตัวเลขทั้งสองนี้ ต้องถือว่า เป็นตัวเลขที่สะท้อนการสูญเสียที่ดิน เพียงบางส่วนเท่านั้น เพราะการสำรวจได้ทำ ขึ้นเฉพาะในเขตที่มีการสูญเสียที่ดินและภายหลัง ที่ได้มีการสูญเสียที่ดินเกิดขึ้นแล้ว ตามข้อเท็จจริงผู้สูญเสียที่ดินจำนวนไม่น้อย ได้อพยพ ไปทำ งานในกรุงเทพฯ ตามหัวเมืองต่างๆ หรือย้าย ไปบุกเบิกป่าในภาคอื่น ทว่าการสำรวจการสูญเสีย ที่ดินที่กล่าวมาไม่ได้ครอบคลุมไปถึง ดังนั้น กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ การแผ่ขยายตัวของทุน นิยมในชนบทภาคกลาง ทำให้เกษตรกรหนี สิ้นสินตัว ต้องสูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดินไปเป็น จำนวนมาก ทำให้เกษตรกรผู้ผลิตขนาดย่อมต้อง เปลี่ยนแบบผู้เช่าหรือแรงงานรับจ้าง ลักษณะ ของการเช่า ก็ได้เปลี่ยนมาเป็นการเช่าแบบทุน นิยมมากขึ้น กล่าวคือจ่ายค่าเช่าเป็นเงินตราหรือ ผลผลิตที่ขายได้ โดยผู้เช่าทำการผลิตเพื่อขาย โดยถือค่าเช่า เป็นส่วนหนึ่งของต้นทุนการผลิต รวมทั้งผู้เช่าเองอาจจ้างแรงงานมาช่วยทำการผลิต ด้วย

นอกจากนี้แล้ว ยังมีชาวนาชาวไร่ จำนวนหนึ่งที่เป็นเจ้าของที่ดินตามกฎหมาย อยู่ แต่ไม่ได้เป็นผู้ควบคุมการใช้ที่ดินในการ ผลิตตามการแข่งขันในระบบทุนนิยม ได้อย่างแท้จริง เช่น เอาที่ดินไปจำนองไว้ ซึ่งอาจจะถูก ผู้รับจำนองกำหนดเงื่อนไขว่า จะต้องขายที่ผลิต

ให้กับผู้รับจ้างเองเท่านั้น หรือชาวไร่ตำบลประทัด หรือมันสำปะหลังส่วนใหญ่ ที่ทำสัญญาผ่านหัวหน้าโคกคำหรือกับโรงงาน ก็ต้องทำการผลิตตามและขายผลผลิตตามเงื่อนไขที่โรงงานกำหนด ดังนั้นความสัมพันธ์ในลักษณะที่ผู้ผลิต ไม่ได้เป็นผู้ควบคุมตลาด จึงทำให้ชาวนาชาวไร่ที่เป็นเจ้าของที่ดินแต่ในนาม เป็นฝ่ายถูกตัดวงผลผลิตส่วนเกินในระดับที่สูงได้เช่นกัน สถิติปี 2524 แสดงให้เห็นว่าเจ้าของที่ดินในภาคกลางที่เอาที่ไปจ้างคนอื่นมีถึง 325,840 ไร่ และขายฝักออก 6,309 ไร่³³

2. การเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมเงินทุน

ในการผลิตของภาคเกษตรกรรมแบบทุนนิยมเข้าไปบงการอยู่มาก เช่น ภาคกลางของไทยปัจจุบัน เงินทุนได้กลายมาเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญเพิ่มขึ้น นอกเหนือไปจากที่ดิน ชาวนาชาวไร่ไม่เพียงแต่ต้องการเงินทุนสำหรับซื้ออุปกรณ์การผลิตต่างๆ จ่ายค่าเช่า จ่ายค่าแรงงาน ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ฯลฯ เท่านั้น หากยังต้องการเงินสำหรับจับจ่ายใช้สอยของสิ่งบริโภคในชีวิตประจำวันด้วย เพราะในระบบเศรษฐกิจแบบที่ทุนนิยมแผ่เข้าไปครอบงำ ชาวนาชาวไร่ไม่ได้ผลิตเกือบทุกสิ่งทุกอย่างที่บริโภคเองได้ออกต่อไป หากแต่ปลูกพืชอย่างใดอย่างหนึ่งหรือ 2-3 อย่าง หรือเลี้ยงสัตว์ หรือทำงานรับจ้างเพื่อให้ได้เงินไปซื้ออาหารและสิ่งบริโภคอื่นๆ การบริโภคที่จำเป็นของชาวนาชาวไร่ เป็นส่วนหนึ่งของขบวนการผลิตของชาวนาชาวไร่ด้วย เพราะการใช้จ่ายเพื่อการบริโภคทำให้ ชาวนามีสวน

งานต่อไปได้ และมีลูกหลานที่สามารถเติบโตมาทำการผลิตต่อไป เงินทุนจึงมีความสำคัญต่อชาวนาชาวไร่ โดยเฉพาะเพื่อซื้ออุปกรณ์การผลิตและจ่ายเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตโดยตรงเท่านั้น แต่ยังเป็นในการยังชีพเป็นค่าใช้จ่ายในการผลิตทางอ้อมอีกด้วย ดังนั้นไม่ว่าชาวนาชาวไร่จะยกเงินไปเพื่อทำการผลิตโดยตรงหรือไม่ จึงไม่ใช่ประเด็นที่จะต้องถกเถียงกัน

สถิติและการสำรวจหลายชิ้น ล้วนแสดงให้เห็นว่าชาวนาชาวไร่ในภาคกลาง มีอัตราส่วนเป็นหนี้สินสูง และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา เช่น การสำรวจภาวะหนี้สินของชาวนาในภาคกลาง 20 จังหวัด ในปี 2500/01 ที่มีทัศนาศาสตราจารย์หัวหน้าคณะพบว่า 50% ของชาวนาที่สำรวจมีหนี้สินที่เมื่อคิดเฉลี่ยแล้วจะตกครัวเรือนละ 3,160 บาท กว่า 90% ของชาวนาที่เป็นหนี้ ก็จากนายทุนเงินกู้เอกชน ประมาณครึ่งหนึ่งจ่ายดอกเบี้ยเป็นผลผลิตที่เมื่อคิดเทียบเป็นเงินแล้ว อัตราดอกเบี้ยจะอยู่ระหว่าง 16-55% ต่อปี แตกต่างกันไปตามแต่ละพื้นที่³⁴

การสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกรในปี 2514/15 และ 2519/20 ของสำนักงานเศรษฐกิจการเกษตรพบว่า จำนวนเกษตรกรภาคกลางในปี 2514/15 ที่เป็นหนี้สินมีอยู่ถึง 55.76% ของเกษตรกรทั้งหมดในภาคนี้³⁵ ปี 2519/20 จำนวนเกษตรกรเป็นหนี้สินมี 72.22 % ของเกษตรกรทั้งหมดในภาค³⁶

ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา การฝากเงินและการกู้หนี้ยืมสินในภาคกลางได้ร่วมศูนย์

อยู่ในควบคุมของธนาคารเพิ่มขึ้น³⁷ ซึ่งสถาบันการเงินเหล่านี้สามารถนำเงินฝากและกำไรที่ได้จากการประกอบการไปสะสมทุน และลงทุนพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมได้เพิ่มขึ้น และเป็นวิถีทางหนึ่งที่เศรษฐกิจทุนนิยมได้ดึงดูดส่วนเกินจากชนบทสู่เมือง เกษตรกรที่สามารถกักเงินจากสถาบันการเงิน โดยเสียดอกเบี้ยต่ำกว่าที่เสียให้นายทุนเงินกู้เอกชน มักเป็นเกษตรกรที่มีฐานะดี เนื่องจากสถาบันการเงินเห็นว่า เสี่ยงน้อยกว่า ประเด็นนี้เป็นสาเหตุส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทเพิ่มขึ้น เพราะเจ้าที่ดินและชาวนารวย กิจการธนาคารเสียดอกเบี้ยถูกกว่า บางคนก็นำเงินที่มาจากสถาบันการเงินไปให้ชาวนาจนกู้ต่อโดยคิดดอกเบี้ยสูงขึ้น

การที่ชาวนาชาวไร่ไม่มีเงิน ทุน ของตนเอง ต้องเป็นหนี้สินอยู่ตลอดทุกฤดูกาลผลิตหรือบางกรณีจะเป็นหนี้สินตลอดปีตลอดชาติ กอพอไรหน้เกาเตรจสัททก ก็เริ่มกใหม่ เป็นผลมาจากการผลิตส่วนเกิน (คือส่วนที่นำจะ เป็นผลตอบแทนหลังจากหักผลผลิตที่ขาย เพื่อ ยังชีพของตัวเองและครอบครัว) ถูกแบ่งไปโดยผู้ที่ไม่ได้ทำการผลิตโดยตรง ทำให้ชาวนาชาวไร่ไม่สามารถสะสมทุนได้ ปรากฏการณ์เกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนหน้าการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมแล้ว เพียงแต่ทุนนิยมเข้ามาช่วยชาติให้ชาวนาชาวไร่ โดยเฉพาะชาวนาขนาดเล็กและผู้เช่า ต้องถูกขูด (extract) ผลผลิตส่วนเกินในรูปแบบของการกดราคาพืชผล ภาษี ดอกเบี้ย ค่าเช่ามากขึ้น จนต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นและต้อง

ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของ ความสัมพันธ์แบบทุนนิยมเพิ่มขึ้น

ขบวนการทำให้ชาวนาชาวไร่ไม่สามารถมีเงิน ทุน ของตนเอง เริ่มขึ้นตั้งแต่การปฏิรูปกลาง (พระคลังสินค้า) ในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ก่อนปี พ.ศ. 2398) ผูกขาดการส่งสินค้าออกซึ่งรวมถึงการรับซื้อข้าวและพืชผลอื่นๆ โดยกีดการรับซื้อพืชผล ทำให้ชาวนาชาวไร่ไม่สามารถขายพืชผลได้ ราคาสูงเมื่อเทียบกับราคาในตลาดโลก เมื่อเศรษฐกิจทุนนิยมโลกแผ่ขยายเข้ามาในเศรษฐกิจไทยมากขึ้น ชนชั้นนายทุนไทยที่เติบโตขึ้นมา คือนายทุนพ่อค้าเงิน และนายทุนขุนนาง (พวกข้าราชการชั้นสูงที่ได้ประโยชน์จากการค้าการลงทุน) สามารถร่วมมือกันทำการผูกขาดการส่งออกในลักษณะ การผูกขาดกลุ่ม (oligopoly) ได้ ทำให้การพัฒนาทุนนิยมในประเทศไทยไม่เคยผ่านช่วงที่เป็นทุนนิยมแข่งขัน (competitive capitalism) อย่างจริงจัง³⁸ เกษตรกรทั่วไป ไม่สามารถสะสมความมั่งคั่งจนก้าวขึ้นมาเป็นชนชั้นนายทุนได้ อาจมีเกษตรกรรวยที่สะสมทุนได้ และได้พัฒนาเป็นนายทุนบ้าง แต่เป็นส่วนน้อยเมื่อเทียบกับพ่อค้าเงินซึ่งสามารถใช้โอกาสจากการที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์ในระบบการเกณฑ์แรงงานไพร่ของไทย พัฒนาตัวเองจากนายทุนพาณิชย์ นายอากรบ่อนเบี้ย นายทุนเงินกู้ขึ้นมาเป็นชนชั้นนายทุนสมัยใหม่ที ควบคุม การส่งออก และการค้าส่งสินค้าเกษตรสำคัญๆ ส่วนใหญ่ไว้ได้หมด ด้วยความร่วมมือของชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่ และต่อมาคือพวกข้าราชการทหาร พลเรือนที่เป็นกลไกอำนาจรัฐ³⁹

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบทภาคกลาง ทำให้เจ้าที่ดินและชาวนารวยจำนวนน้อย กับชาวนาอีกจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่สามารถสะสมความมั่งคั่งได้บ้าง ชาวนาชาวไร่ส่วนใหญ่ต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้นเพราะแบบวิถีการผลิตที่ถูกรบกวนจากระบบทุนนิยม ทำให้ชาวนาชาวไร่ต้องใช้จ่ายเพื่ออุปกรณ์การผลิตและวัตถุดิบ เช่นเมล็ดพันธุ์พืช ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง น้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับรถไถนา และเครื่องทุ่นแรง ตลอดจนค่าเช่ารถแทรกเตอร์ ค่าจ้างแรงงานเพิ่มขึ้น ถ้าเป็นเมื่อก่อนนิยมยืมที่ชาวนาผลิตเพื่อยังชีพ ชาวนาชาวไร่จะมีค่าใช้จ่ายน้อยกว่าปัจจุบันมาก แต่ปัจจุบันเครื่องมือการผลิตในภาคกลาง ได้เปลี่ยนไปอย่างมาก เมื่อปี 2506 ชาวนาชาวไร่ใช้รถแทรกเตอร์ (ไม่ว่าจะมีเองหรือเช่า) เพียงราว 14% ของครัวเรือนเกษตรกรทั้งหมด ในปี 2521 ชาวนาชาวไร่ในภาคกลางใช้รถแทรกเตอร์กันถึงราว 60% ของครัวเรือนทั้งหมด⁴⁰ ปัจจุบันสภาพของควายที่กำลังโลนในท้องทุ่งอันกว้างใหญ่ไพศาล ของภาคกลางกำลังหาญไต่ยากจนตกที่ ภาพทชนนาแทนที่ คือภาพของรถแทรกเตอร์ที่มเกษตรกรเพียง 24.6% ของเกษตรกรผู้ใช้รถแทรกเตอร์ในภาคกลางเท่านั้นที่เป็นเจ้าของ ที่เหลืออีก 75.4% คือผู้ใช้รถแทรกเตอร์คนอื่น⁴¹ การใช้เครื่องทุ่นแรงอื่น ๆ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงในภาคกลางก็เพิ่มขึ้นมากอย่างเป็นที่น่าสังเกตเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะการปลูกพืชไร่แถบตะวันออกและแถบตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนั้น ชาวนาชาวไร่ในภาคกลางก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายเป็นค่าเช่า ดอกเบี้ยเงินกู้

ค่าจ้างแรงงานในบางช่วง ที่ต้องใช้แรงงานในขณะเดียวกันจำนวนมาก รวมทั้งค่าภาษีที่ถูกผลักภาระมาจากการเก็บภาษีทรัพย์สินชาวตอนใต้ (ชาวนาภาคกลางผลิตข้าวเพื่อขายเป็น สด ส่วนที่ส่งกว่าชาวนาภาคอื่น ๆ) ทั้งนี้ทำให้ชาวนาชาวไร่มีรายได้สุทธิต่ำ เนื่องจากขายพืชผลได้ราคาต่ำ ขณะที่ต้นทุนค่าใช้จ่ายต่างๆ สูง ทำให้ชาวนาชาวไร่ โดยเฉพาะชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กและผู้เช่า ไม้มีเงินเหลือสะสมไว้เป็นทุนบ่มหน้าได้ ปัญหาการเป็นหนี้สินเชื่อมโยงกับปัญหาความสัมพันธ์ในการแลกเปลี่ยน และการกระจายสินค้าแบบทุนนิยม ที่มีลักษณะผูกขาดและมีความไม่เป็นธรรมอยู่มาก ที่เราจะได้กล่าวต่อไป

3. ความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยน และการกระจายสินค้า

การพัฒนาทุนนิยมในภาคเกษตร ในประเทศบริวาร (peripheral countries) เช่นประเทศไทย มีลักษณะที่แตกต่างไปจากการพัฒนาทุนนิยมภาคเกษตรในประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง (metropolitan capitalism) ประการหนึ่งคือพวกเจ้าที่ดินและนายทุน (หมายรวมถึงนายทุนพาณิชย์หรือพ่อค้า) สามารถที่จะหากำไรจากแบบวิถีการผลิต ที่ให้ชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินขนาดย่อม และเป็นผู้เช่านาทำ โดยการเก็บค่าเช่า ดอกเบี้ย หากำไรจากการซอกลูกขายแพงได้มากกว่าการที่จะลงทุนทำ การผลิต เป็นไร่นาขนาดใหญ่แบบทุนนิยมเอง นอกจากนี้ยังเป็นผลผลิตทางประวัติศาสตร์ที่มีลักษณะ เฉพาะของประเทศไทยด้วย กล่าวคือประเทศไทยไม่เคยตก

เป็นอาณานิคมทางการเมืองของประเทศ ทูนิเซีย ศูนย์กลางโดยตรง จึงไม่มีประเพณีของการลงทุนทำไร่ขนาดใหญ่ (plantation) เหมือนประเทศอาณานิคมอื่น ๆ ขณะที่เจ้าที่ดินรายใหญ่ของไทยเป็นพวกที่คุ้นเคยกับการเก็บค่าเช่าเก็บดอกเบี่ยสบายๆ มากกว่าที่จะเสี่ยงลงทุนทำการเกษตรเอง นอกจากนั้นการพัฒนาของรัฐสมัยใหม่ในประเทศไทยนับตั้งแต่ปี 2498 ที่เริ่มมีการเก็บพรเมียมข้าว ก็ได้พัฒนาขึ้นมาด้วยการเก็บภาษีจากภาคเกษตรในอัตราสูง ทำให้ราคาสินค้าที่ผลิตที่เกษตรกรขายได้มีราคาต่ำกว่าราคาผลที่ขายได้ในตลาดโลก ทั้งนี้ทำให้เกษตรกรหันไปลงทุนในกิจการด้านอื่นที่สามารถทำกำไรได้มากกว่าที่จะลงทุนทำไร่ขนาดใหญ่ โดยเฉพาะหันไปลงทุนในด้านการค้า การแปรรูปสินค้าเกษตรที่สามารถทำกำไรได้ดีกว่าการทำไร่มา ดังนั้นการขูดรีดมูลค่าส่วนเกินในภาคเกษตรกรรมของไทย จึงเป็นการขูดรีดโดยผ่านความสัมพันธ์ทางการแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้ามากกว่าที่จะผ่านความสัมพันธ์ทางการผลิตโดยตรง

ขณะที่นายทุนพาณิชย์หากำไรจากชาวนาข้าวไร่ ด้วยการรับซื้อที่ผลผลิตในราคาต่ำนำไปขายต่อในราคาสูง และรับสินค้าอุตสาหกรรมมาจากชาวนาข้าวไร่อีกต่อหนึ่ง รัฐอุปถัมภ์โดยชนชั้นที่เป็นเจ้าทรัพย์สินสมบัติ (เจ้าที่ดิน นายทุน ขุนนางทหาร) ก็หากำไรจากภาคเกษตรด้วยการเก็บภาษีอากร และมาตรการผลกระทบอื่นๆ เช่น การเก็บพรเมียมข้าว และการกำหนดโควตาส่งออก ตลอดจนการบังคับให้พ่อค้าส่งออก ต้องขายข้าว

สำรองให้รัฐบาลในราคาต่ำกว่าตลาด ที่ปรึกษาธนาคารเพื่อการพัฒนาแห่งเอเชียได้วิเคราะห์ว่าการเก็บพรเมียมข้าวของไทยในระหว่างปี 2508-2507 คิดเป็นราว 24% ของราคาข้าวส่งออกและเพิ่มเป็น 51% ในปี 2511 ทั้งนี้เป็นผลให้ราคาข้าวที่ชาวนาไทยได้ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว มีราคาต่ำกว่าราคาข้าวในตลาดโลก ประมาณครึ่งหนึ่ง⁴²

ความจริงการที่ชาวนาไทยขายข้าวได้ราคาต่ำไม่ใช่มาจากพรเมียมข้าวเรื่องเดียว การกำหนดโควตาส่งออกและการบังคับให้พ่อค้าส่งออกขายข้าวให้รัฐในราคาต่ำ ก็เป็นผลให้พ่อค้าผลกระทบที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้นไปให้ชาวนาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ก็มาจากการส่งข้าวออกถูกผูกขาดในลักษณะกลุ่ม (oligopoly) โดยพ่อค้าใหญ่ราว 10 ตระกูลที่มีส่วนในการส่งข้าวออกมากกว่าครึ่งหนึ่งของข้าวส่งออกทั้งหมด กลุ่มพ่อค้าใหญ่กลุ่มนี้ ยังเป็นคู่แข่งออกข้าวโพด มันสำปะหลังและปอรายใหญ่ด้วย พวกเขาไม่รังเกียจกลางขนาดใหญ่ มีอิทธิพลในคณะกรรมการกำหนดราคาข้าวของหอการค้าไทย⁴³ ทั้งนี้ทำให้สามารถกดราคารับซื้อที่ผลผลิตจากชาวนาข้าวไร่ได้ เพราะชาวนาข้าวไร่เองไม่มีอำนาจต่อรองเนื่องจากชาวนาข้าวไร่ไม่ได้พัฒนาไปถึงขั้นรวมตัวกันเป็นสหกรณ์ หรือสมาคมชาวนาที่เข้มแข็งเหมือนประเทศทูนิเซียศูนย์กลาง แม้ว่าสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรจะเติบโตมากที่สุดใภาคกลางเมื่อเทียบกับภาคอื่น ๆ แต่สัดส่วนของชาวนาข้าวไร่ที่เป็นสมาชิกสหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรต่างๆ ก็

มีเพียงราว 20% ของชาวนาชาวไร่ทั้งหมดในภาคกลาง (สัดส่วนของประเทศประมาณ 18%)⁴⁴ แต่ประเด็นที่สำคัญนั่นก็คือ สหกรณ์และกลุ่มเกษตรกรเหล่านั้น ส่วนใหญ่ทำหน้าที่แค่ให้บริการสินเชื่อแก่สมาชิกเท่านั้น ยังไม่สามารถรวบรวมจัดจำหน่ายพืชผลได้อย่างเป็นฉายเป็นสัน และสามารถสร้างอำนาจต่อรองกับพ่อค้าได้อย่างจริงจัง

การที่รัฐมุ่งเก็บภาษีข้าว (พรเมียม) มากกว่าสินค้าส่งออกอื่นๆ เพื่อกดราคาข้าวในประเทศให้ใหม่ราคาต่ำลงนั้น เป็นนโยบายที่มุ่งรับใช้การพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเมืองหงโดยตรง การเก็บภาษีจากการส่งออกข้าวนอกจากจะทำให้รัฐมีรายได้เพิ่มขึ้นแล้ว ยังเป็นการตรึงราคาปัจจัยการยังชีพ (อาหาร) เพื่อที่ว่าจะได้ตรึงค่าจ้างแรงงานในภาคอุตสาหกรรมและภาคอื่นๆ ให้อยู่ในระดับต่ำ เพื่อที่นายทุนจะได้หากำไรจากการลงทุนในภาคอื่นนอกภาคเกษตร ได้มากขึ้น นโยบายเช่นนั้น เป็นผลกระทบต่อชาวนาภาคกลางที่เบนชาวนาที่ปลูกข้าวเพื่อขายมากที่สุด และมีลักษณะเป็นการเก็บภาษีแบบไม่เป็นธรรม คือเป็นการโอนรายได้จากชาวนาสู่ภาคเมือง โดยคนที่ได้ประโยชน์ คือคนที่มั่งคั่งสูงกว่าชาวนาทั่วไปยกเว้นพวกคนงานไร่ฝีมือที่ถูกกดค่าจ้างให้เพียงพอแต่การยังชีพทำงาน และผลิตถูกหาลานต่อไปได้เท่านั้น

ขณะเดียวกัน การขยายตัวของทุนนิยมก็ทำให้ สภาพแวดล้อม ทาง ธรรมชาติ เปลี่ยนไป โอกาสที่ชาวนาจะไปทำอาหาร ตาม ธรรมชาติได้

เองมีน้อยลง จำเป็นต้องซื้ออาหารมากขึ้น⁴⁵ จำเป็นต้องซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลงศัตรูพืชมากขึ้น การขยายตัวของทุนนิยมโลกทำให้ชาวนาชาวไร่หันไปปลูกพืชที่ตลาดทุนนิยมต้องการ ซึ่งเบียดเบียนทำลายดิน และต้องใช้ปุ๋ยใช้ยาสูง เช่น มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย มากขึ้น ทงนเป็นการผลักดันให้ชาวนาชาวไร่ ตกเป็นเหยื่อการเสียเปรียบในความสัมพันธ์ ทาง การแลกเปลี่ยนและการกระจายสินค้าแบบทุนนิยมผูกขาดมากขึ้น โดยเฉพาะการปลูกพืชไร่ประเภทพืชไร่ต้องเป็นหนี้หรือทำสัญญาขายกับโรงงานแปรรูปหรือโดยผ่านนายทุนนายหน้า (หัวหน้าโคกดำ) เช่น อ้อย มันสำปะหลัง สับปะรด ชาวไร่ถูกขูดรีดส่วนเกินโดยผ่านความสัมพันธ์ด้านการแลกเปลี่ยน และกระจายสินค้าอย่างเห็นได้ชัด

4. ความขัดแย้งและการเติบโตไปในทางตรงกันข้ามกัน (Polarization) ระหว่างเมืองกับชนบท

ผลกระทบของการแผ่ขยาย ของทุนนิยมในประเทศไทย ที่เห็นได้ชัดอันหนึ่งคือการทำให้ภาคเกษตรในชนบท และภาคอุตสาหกรรมและบริการในเมือง มีความแตกต่างกันเพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากการที่ประชากร ในภาคเมืองได้รับผลตอบแทนทางเศรษฐกิจสูงกว่าประชากรภาคชนบทมาก เช่น สถิติปี 2518 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แสดงให้เห็นว่า ชาวนาชาวไร่ (ทุกภาค) ที่มีสัดส่วน 66.7% ของผู้มีรายได้ทั่วประเทศมีสัดส่วน

รายได้ประชาชาติเพียง 26.1% หรือคิดเป็นรายได้ต่อหัวปีละ 5,288 บาท ขณะที่ผู้มั่งรวยได้จากรายได้ส่วนนี้เพียง 13.7% ของผู้มั่งรวยได้ทั้งหมด แต่กลับมีส่วนในรายได้ประชาชาติถึง 42.7% ของรายได้ทั้งหมด หรือคิดเฉลี่ยเป็นรายได้ต่อหัวปีละ 42,100 บาท ซึ่งสูงกว่าชาวมาเลเซียเกือบ 8 เท่า⁴⁶ หรือจะดูให้แคบลงมาเฉพาะภาคกลาง โดยดูจากสัดส่วนของมูลค่าผลิตภัณฑ์ภาคเกษตรในบัญชีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติก็เห็นได้ว่า ขณะที่ประชากรในภาคเกษตรในภาคกลางอยู่ระหว่าง 55-60% ของประชากรทั้งหมดในภาคกลาง รวมกรุงเทพฯ⁴⁷ แต่มีส่วนในผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติของทั้งภาค (รวมกรุงเทพฯ) เพียง 16.44% ในปี 2521⁴⁸ ซึ่งแสดงว่าการขยายตัวของทุนนิยม ในภาคกลาง ทำให้ภาคอุตสาหกรรมภาคบริการและ ภาคไม้ใช้สอยอื่น ๆ ได้เจริญเติบโตทั้งทางภาคเกษตรไปมากขึ้น

ความขัดแย้งระหว่างภาคอุตสาหกรรมกับภาคเกษตรในประเทศไทย ส่วนใหญ่เป็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้นเจ้าสมบัติ (เจ้าที่ดิน, นายทุน) กับชาวนา เจ้าที่ดินของไทยได้ปรับตัวให้เข้ากับการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก โดยใช้ทุนที่สะสมได้จากค่าเช่า ดอกเบี้ย การเข้าถึงที่ดินไปลงทุนในภาคอุตสาหกรรมและบริการ (รวมทั้งการแปรรูปสินค้าเกษตร, การจัดจำหน่าย) มากขึ้น โดยเฉพาะในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ทำให้เราไม่อาจแยกเจ้าที่ดินออกมาต่างหากจากชนชั้นนายทุนได้อย่างชัดเจน

เหมือนในประเทศทุนนิยมศูนย์กลาง ตอนเริ่มพัฒนาทุนนิยมใหม่ ๆ สำหรับประเทศทุนนิยมบริวารอย่างไทยพวกเจ้าที่ดินไม่ขัดขวางนโยบายของรัฐในการกตราคาข้าวภายในประเทศ เพราะพวกเขาไม่ได้ลงทุนในการทำการเกษตร โดยตรง การลงทุนซื้อที่ดินเพิ่มเติมของพวกเขา ในสมัยที่ทุนนิยมแผ่เข้าไปอย่างมากในสองทศวรรษที่ผ่านมา มีลักษณะเพื่อการเข้าถึงกำไรจากการซื้อที่ดินมากกว่าเพื่อที่จะหารายได้ จากค่าเช่าทางการเกษตร นอกจากนี้ พวกเจ้าที่ดินยังสามารถแสวงหากำไร จากการลงทุนด้านอื่นที่ไม่ใช่การเกษตร เพราะการกตราคาข้าวภายในประเทศ ทำให้กำไรซ่อนอยู่ในระดับต่ำ และการกดค่าจ้างแรงงานไว้ในระดับต่ำเป็นไปได้

พวกเจ้าที่ดินมีส่วนขัดแย้ง กับนายทุนอุตสาหกรรมสมัยใหม่บ้าง ในแง่ที่ว่า ขณะที่นายทุนอุตสาหกรรมสมัยใหม่ (หมายถึงผู้จัดสำนักแบบทุนนิยมด้วย) มีแนวโน้มที่จะสนับสนุนให้มีการปฏิรูปที่ดินแบบทุนนิยม เพื่อที่ราคาที่ดินและค่าเช่าจะได้ลดลงมา ทำให้ต้นทุนการผลิตแบบทุนนิยมต่ำลง และเพื่อที่ภาคเกษตรจะได้ขยายผลผลิต เพิ่มผลผลิตที่จะทำให้ นายทุนได้ตัดดวงกำไรเพิ่มขึ้นในระยะยาว แต่พวกเจ้าที่ดินที่มีพื้นฐานทางอุดมการณ์ มีลักษณะอนุรักษ์นิยมและถ่วงถ่วงกว่า เป็นฝ่ายที่คัดค้านการปฏิรูปที่ดินเสมอมา เพราะเป็นผลกระทบคือผลประโยชน์ระยะสั้นของตนโดยตรง แม้ว่าเจ้าที่ดินรายใหญ่ในประเทศไทยหรือในภาคกลางจะมีที่ดินเป็นสัดส่วนไม่มากนักของที่ดิน ทั้งหมด

แต่พวกเขาก็มีอิทธิพลทางการเมืองและอุดมการณ์สูง พวกเขาสามารถขัดขวางการปฏิรูปที่ดินในประเทศไทยไว้ได้จนถึงเมื่อไม่นานมานี้ ก็จนเมื่อได้เกิดการประท้วงครั้งใหญ่ของชาวนา ในช่วงปี 2516-2519 แล้ว ขณะที่ประเทศทุนนิยมบริวารอื่น ๆ เช่น ไต้หวัน เกาหลีใต้ ไต้หวันมีปฏิรูปที่ดินจัดรูปที่ดินและพัฒนาการเกษตรเป็นแบบสมัยใหม่ไปก่อนหน้าประเทศไทยหลายปีความล่าช้าของภาคเกษตรในไทยเป็นอุปสรรคต่อการขยายตัวของตลาดสินค้าอุตสาหกรรมในประเทศ เพราะชาวนาไม่มีอำนาจซื้อ ดังนั้นในระยะหลังจึงได้มีความพยายามที่จะปฏิรูปการเกษตรและพัฒนาชนบทมากขึ้นเพื่อแก้ไขความขัดแย้งอันนี้

5. การเพิ่มขึ้นของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท (Social class differentiation)

การเปลี่ยนแปลงทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบทภาคกลาง อันเนื่องจากการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยม ที่เห็นได้เป็นรูปธรรมมากที่สุด คือ การเพิ่มขึ้นของความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท ซึ่งรวมถึงการที่ชาวนาขนาดเล็กและผู้เช่าต้องล้มละลาย กลายเป็นแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้น ความแตกต่างทางชนชั้นในแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมือง แบบวัตถุนิยมประวัติศาสตร์ไม่ได้ วัดจาก ขนาด ของ ทรัพย์สิน และรายได้เป็นหลัก หากวัดจากการที่กลุ่มคนในสังคมกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดเป็นเจ้าของหรือผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต, ปัจจัยการกระจายและแลกเปลี่ยน (means of production, distribution and exchange) หรือไม่ หรือในระดับที่มากขึ้น

เพียงใด เพราะการเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยดังกล่าวเท่ากับการเป็นผู้มีอิทธิพลกำหนดว่าในขบวนการผลิตนั้นใครควรจะได้ส่วนแบ่งปันอย่างไรและเท่าไร จากรายงานการศึกษาและสำรวจในชนบทภาคกลาง หลายชน ได้พบว่า มลทินชนบทกำลังพัฒนาเป็นชนชั้น ถ้าเกิดชน 2 ชนชั้น คือ พวกเจ้าที่ดินนายทุนชนบทกับ ชาวนาจนที่ไร้อิน นอกจากนี้ยังมีชนชั้นที่อยู่ระหว่างกลาง 2 ชนชั้นที่อยู่ตรงข้ามกัน คือ พวกชาวนาที่มีที่ดินขนาดเล็ก จนถึงขนาดกลาง และชาวนาที่เป็นเจ้าของบางส่วน เป็นผู้เช่าบางส่วน

การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบท หมายถึงการเปิดโอกาสให้มีการนำผลผลิตส่วนเกินไปใช้ในการสะสมทุนและขยายการลงทุน เพื่อสร้างวิฤตความสัมพัทธ์แบบทุนนิยมต่อไปได้ โดยเฉพาะสำหรับคนที่เป็นเจ้าที่ดิน ชาวนารวย หรือชาวนากลางที่ประสบความสำเร็จบางส่วน ชนชั้นแตกต่างจากเมื่อก่อนหน้าที่ ทุนนิยม จะแผ่เข้าไป เพราะในสมัยที่การผลิต ส่วนใหญ่เป็นการผลิตเพื่อเลี้ยงตนเอง คนที่มั่งคั่งมากหรือมั่งคั่งสูง ในสมัยก่อนไม่มีช่องทางการลงทุนชนิดที่จะสะสมทุนได้เร็วเป็นทวีคูณ เหมือนในสมัยที่ทุนนิยมแผ่เข้าไป ความแตกต่างทางฐานะและรายได้ของคนในภาคเกษตร แม้จะมีบ้าง แต่ก็ไม่มากหรือเห็นเด่นชัด

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบทภาคกลาง ได้ทำให้ความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด โดยเฉพาะในแง่ความแตกต่างกัน

ในขนาดของการเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมที่ดินที่เป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในภาคเกษตร อย่างไรก็ตาม การพิจารณาความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทในสภาพที่วัดการผลิตแบบทุนนิยมแผ่ขยายเข้าไปมากในปัจจุบัน จะต้องพิจารณาขนาดการครอบครองและการใช้ปัจจัยการผลิตอื่นๆ ประกอบด้วย จะดูจากขนาดการเป็นเจ้าของที่ดินอย่างเดียวไม่เพียงพอ เพราะที่ดินในแต่ละแห่งคุณภาพต่างกัน และใช้สอยได้แตกต่างกัน การเป็นเจ้าของที่ดินแล้ว ไม่มีการชลประทานในภาคอีสาน 30-40 ไร่ อาจจะสร้างผลผลิตและสร้างรายได้สุทธิให้เจ้าของน้อยกว่าคนที่มีที่ดิน 15 ไร่ แต่เป็นที่ดินดีในเขตชลประทานภาคกลาง ที่ปลูกพืชได้ปีละ 2 ครั้ง นอกจากการพิจารณาขนาดของการใช้ทุน การใช้เครื่องจักรและอุปกรณ์การผลิตสมัยใหม่อื่นๆ ประกอบด้วยแล้ว เรายังต้องพิจารณาการใช้แรงงานคนด้วย ฟาร์มที่มีที่ดินขนาดเล็กบางแห่งอาจทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้น (intensive) หรือทำการเลี้ยงสัตว์ มีการจ้างแรงงานคนมาช่วยทำมาก ทำให้ได้ผลผลิตมาก รวมทั้งมีการขูดรีดส่วนเกินมากกว่าฟาร์มที่มีที่ดินขนาดใหญ่กว่า ที่ใช้แต่แรงงานครอบครัวก็ได้ ดังนั้น การพิจารณาความแตกต่างทางชนชั้นในชนบทเป็นเจ้าของที่ดินใหญ่ ชาวนารวย ชาวนากลาง ชาวนาจน โดยดูจากขนาดการเป็นเจ้าของที่ดินเป็นเกณฑ์อย่างเดียว จึงไม่เพียงพอที่ถูกต้องกับความเป็นจริงนัก แต่เนื่องจากเรายังมีข้อจำกัดด้านข้อมูล คอมพิวเตอร์รวบรวมสถิติในแง่การใช้ทุน อุปกรณ์การผลิต การจ้างแรงงานของฟาร์มที่มีขนาดต่างกันอยู่น้อย

มาก และไม่ครอบคลุมทั้งภาค ทำให้ผู้เขียนยังจำเป็นต้องอาศัยข้อมูล เกี่ยวกับขนาดของการครอบครองที่ดินที่แตกต่างกัน เป็นหลักในการพิจารณาความแตกต่างทางชนชั้นในชนบท ในเชิงเปรียบเทียบอย่างคร่าวๆ อย่างไรก็ตาม กล่าวโดยทั่วไป (ไม่นับข้อยกเว้น) ฟาร์มที่มีขนาดที่ดินใหญ่กว่าก็มีแนวโน้มที่จะใช้ทุน, ใช้เทคโนโลยี, ใช้แรงงานรับจ้าง สูงกว่าฟาร์มที่มีขนาดที่ดินเล็ก

สถิติการถือครองที่ดินเท่าที่เรามองสะท้อน

ให้เห็นว่า การกระจายขนาดฟาร์มเป็นไปในทางรวมที่ดินไว้ในความควบคุมของฟาร์มขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น (land concentration) นั้นก็สอดคล้องของฟาร์มขนาดเล็ก คือต่ำกว่า 20 ไร่ ได้ลดลงจาก 47.4% ในปี 2506 มาเหลือ 45.4% ในปี 2521 ขณะที่สัดส่วนของฟาร์มขนาดกลางและขนาดใหญ่ได้เพิ่มขึ้น ดังที่ปรากฏในตารางที่ 3 ขนาดของฟาร์มหรือการถือครองในทันที หมายถึงขนาดของหน่วยการผลิตทางการเกษตรที่ผู้ถือครองได้ดำเนินการอยู่ ไม่ว่าจะเป็นอย่างตนเอง หรือเช่า ตำบลโนนเกษตรปี 2506 ระบุว่าถือครองไม่นับรวมพื้นที่ที่ให้เช่า ตำบลโนนเกษตรปี 2521 ไม่ได้ระบุประโยคนี้อีก แต่คำจำกัดความว่าเป็น "ขนาดของหน่วยผลิตทางการเกษตรที่ผู้ถือครองดำเนินการอยู่" ก็ให้ความหมายอย่างเดียวกัน นั่นก็คือตารางข้างล่างนี้ ไม่ได้แสดงขนาดการเป็นเจ้าของเอง (ownership) แต่แสดงขนาดการควบคุม (control) ที่ดิน

ตารางที่ 3

ร้อยละของฟาร์มและขนาดของฟาร์ม

ภาคกลาง ปี 2506,2521

ขนาดของการถือครอง (ไร่)	2506	2521
ต่ำกว่า 20	47.4	45.4
20-49.9	38.1	38.8
50-99.9	12.5	13.1
100+	2.0	2.7
	14.5	15.8
รวม	100.0	100.0

ที่มา : 2506 ตง. สถิติแห่งชาติ ตำบลโนนเกษตร 2506
2521 ตง. สถิติแห่งชาติ ตำบลโนนเกษตร 2521

การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้เป็นผลกระทบของการแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโดยตรง กลไกของการเปลี่ยนแปลง คือ ประการแรก การที่ชาวนาชาวไร่ได้เปลี่ยนจากการผลิตเพื่อยังชีพมาเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ชาวนาชาวไร่จำเป็นต้องทำการผลิตในพื้นที่ที่มีขนาดใหญ่พอที่จะคุ้มทุนกับแรงที่ลงไป (viable economical farm size) ซึ่งขนาดที่ต่างกันไปแล้วแต่สภาพท้องที่และแล้วแต่ชนิดของพืชที่ปลูก แต่ประเด็นก็คือว่า ชาวนาชาวไร่ที่มีที่ดินของตนเองขนาดเล็กเกินไป ก็จะทำให้คนอื่นเช่าคอกหรือขายไปหรือเช่าจากคนอื่นเพิ่มเติม อย่างไม่ค่อยอย่างหนึ่ง ประการที่สอง ผลกระทบของเศรษฐกิจทุนนิยมมีลักษณะไม่สม่ำเสมอ คนที่มีทุนมากมีฟาร์มขนาดใหญ่หรือที่คนคิดให้ผลิตผลสูง จะได้ผล

ตอบแทนสูงกว่าคนที่มีทุนน้อยหรือมีฟาร์มขนาดเล็ก ผลก็คือขณะที่ชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กจะล้มละลายเป็นหนี้สิน ถูกยึดที่ดินไปจำนองไว้หรือขายที่ดินเปลี่ยนไปทำอาชีพอื่น ชาวนาชาวไร่ขนาดกลางและขนาดใหญ่ รวมทั้งพ่อค้านายทุนจะสามารถซื้อหรือเช่าที่ดินเพิ่มเติมขึ้น ทำให้มีการรวมที่ดินเข้าไว้ในความควบคุม ของผู้ถือครองขนาดใหญ่มากขึ้น (ดูตารางที่ 4, 4.1 และ 4.2 ประกอบ) นอกจากนี้ยังมี การรวมศูนย์ทุน และเทคโนโลยีไวน์มือ นายทุนเกษตรกรรมเช่นบริษัทลงทุนด้านขายอาหาร สัตว์ และทำสัตยูารับซื้อสัตว์จากเกษตรกร บริษัทลงทุนทำไวน์มาขนาดใหญ่ หรือรับซื้อผลผลิตจากเกษตรกรไปแปรรูป ขบวนการนี้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางชนชั้นในชนบทคือ ทำให้เกิดความแตกต่าง

ทางชนชั้นในชนบทมากขึ้น

การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมในชนบทภาคกลาง ทำให้เกิดชนชั้นที่เห็นได้ชัด 2 ชนชั้นใหญ่ ๆ คือ ชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่-นายทุนในชนบทและชาวนาจน - ชาวนารับจ้าง พวกเขาชนชั้นเจ้าที่ดินใหญ่-นายทุนในชนบทควร จะรวมทั้งเจ้าที่ดินจากในเมือง ที่แม้ว่าตัวเองจะไม่ได้ อยู่ในชนบทแต่ยังคงมีความสัมพันธ์ทางการผลิตกับคนในชนบท ทั้งในแง่การเก็บค่าเช่า ปล่อยเงินกู้ หรือบางคนก็ทำการแปรรูปสินค้าเกษตรและค้าขายด้วย ชนชั้นนี้ส่วนหนึ่งเป็นลูกหลานของชนชั้นศักดินาเดิมที่ผูกขาดและสะสมที่ดินมาตั้งแต่หลังการทำสนธิสัญญาบาวริง เมื่อมีการทำโฉนดที่ดินยอมรับกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคล ในที่ดินเป็นครั้งแรกเพื่อปูทางให้วงการผลิตแบบทุนนิยมเติบโตขึ้นได้ ส่วนหนึ่งเป็นพวกพ่อค้าเศรษฐกิจ รวบรวมข้าราชการที่สะสมที่ดินเพื่อการเก็งกำไรและเก็บค่าเช่า นอกจากนี้ก็เป็นผู้ทำการเกษตรในฟาร์มขนาดใหญ่ โดยใช้ แรงงานรับจ้าง นายทุนเงินกู้ นายทุนอุตสาหกรรมแปรรูป (โรงสี โรงเลื่อย โรงน้ำตาล โรงงานตีประรด กระป๋อง ฯลฯ) นายทุนพาณิชย์และกิจการขนส่ง ฯลฯ พวกเขาที่ดินขนาดใหญ่และนายทุนชนบทเป็นผู้ที่ได้ประโยชน์ จากการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยมมากที่สุด เพราะพวกเขาเป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต การแลกเปลี่ยนและการกระจาย ทำให้สามารถสะสมทุนได้เพิ่มมากขึ้นทุกที พวกเขาส่วนใหญ่ยังเป็นผู้มีอิทธิพลทางการเมือง ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น

เชื่อมโยงไปจนถึงการเมืองระดับชาติ ดังนั้นพวกเขาจึงอาศัยกลไกของรัฐ ในการสนับสนุนทางเศรษฐกิจของคนรวมทั้งหาผลประโยชน์ ได้เพิ่มขึ้นด้วย เช่น พวกเขาจะมีส่วนร่วมในการขอเงินกู้จากธนาคารหรือสหกรณ์ที่สนับสนุนโดยรัฐ ได้มากกว่าชาวนาขนาดกลาง ชาวนาจน ได้รับความช่วยเหลือและบริการจากรัฐมากกว่า หลักลงหรือผลกการะบายให้คนอื่นได้มากกว่า ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ชาวนารวยและชาวนาขนาดที่ประสบความสำเร็จส่วนหนึ่ง ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นชนชั้นเจ้าที่ดิน นายทุนชนบท ซึ่งมีสัดส่วนใกล้เคียงกับครัวเรือนเกษตรกรรมทั้งหมดไม่มากนัก แต่สัดส่วนของการครอบครองปัจจัยการผลิต ปัจจัยการแลกเปลี่ยนต่างๆ ของชนชั้นนี้ได้เพิ่มสูงขึ้นมาก ดังเราจะเห็นได้จากลักษณะความไม่เสมอภาคในการกระจายที่ดิน และรายได้ที่เพิ่มขึ้น

ชนชั้นชาวนาจน ชาวนารับจ้างอาจจะนับได้ตั้งแต่ชาวนาที่มีพื้นที่ของตนเองต่ำกว่า 20 ไร่ ชาวนาผู้เช่าบางส่วน ชาวนาผู้เช่าด้วยขนาดเล็กไปจนถึงชาวนารับจ้าง การที่ผู้เช่ารวมพวก ชาวนาขนาดเล็กเข้าไว้เป็นพวกเดียวกับชาวนารับจ้าง เพราะแม้เขาจะได้ชื่อว่ามีที่ดินหรือมีเงินทุนของตัวเองบางส่วนก็ตาม แต่ความสัมพันธ์ทางการผลิตของเขาต้องขึ้นต่ออการกษัตริย์ชนชั้น ต่อตลาด, การขนส่ง การแปรรูปที่ควบคุมโดยผู้อื่น โดยที่เขาเองไม่อาจกำหนดการผลิตและการจำหน่ายได้เอง แบบผู้ผลิตในตลาดที่มีการแข่งขันอย่างเสรี ในสภาพความสัมพันธ์เช่น

คือทุน และต้องถูกขูดรีดส่วนเกินไปในรูปแบบต่าง ๆ ทำให้เขาได้รับผลตอบแทนเพียงแต่ยังชีพ พวกเขาก็ไม่แตกต่างไปจากชนชั้นแรงงานรับจ้างที่ทำงานอยู่ที่บ้านของตัวเอง⁴⁹

ที่จริงแล้วชาวนาขนาดเล็ก ส่วนใหญ่มักต้องทำงานรับจ้างบางเวลา เพื่อรายได้นอกฟาร์ม มาจนเกือบครบครัน ซึ่งชาวนามittelstandขนาดเล็กเท่าไร่ ก็ยังต้องพึ่งรายได้จากนอกฟาร์มที่ส่วนใหญ่คืองานรับจ้างเป็นสัดส่วนเพิ่มขึ้นเท่านี้⁵⁰ นอกจากนี้หัวหน้าครอบครัวจะรับจ้างเองแล้ว บางครั้งก็ส่งลูกที่โตพอควรไปทำงานรับจ้าง ความสัมพันธ์ทางการผลิตของชาวนาจนหมดดินหรือนาผุเช่า (หม้อตราส่วนเป็นหนามากที่สุดในหมู่ชาวนาประเภทต่าง ๆ) จึงไม่แตกต่างจากชาวนารับจ้างมากนัก ซึ่งการแผ่ขยายของทุนนิยมมีมากเท่าไร ชาวนาจนและชาวนาผุเช่าก็ยังมีโอกาสที่จะล้มละลาย เป็นชาวนารับจ้างเพิ่มขึ้นเท่านั้น เพราะชาวนาจนและชาวนาผุเช่าอยู่ในฐานะเสียเปรียบชาวนากลางชาวนารวยทุก ๆ ทาง ต้นทุนการผลิตสูงกว่า (ดอกเบี้ยสูงกว่า ต้องเสียค่าเช่า ซ่ออุปกรณ์การผลิตในราคาที่สูงกว่า) ขณะที่อำนาจต่อรองเวลาขายพหุผลมีน้อยกว่า ดังนั้นจึงเป็นไปได้ยากที่ชาวนาจนจะสะสมขยับขยายฐานะขึ้นไปเป็นชาวนากลางและชาวนารวยได้ และเป็นไปได้ยากกว่าที่พวกเขาจะล้มละลายกลายมาเป็นชาวนารับจ้าง

ในรอบสองทศวรรษที่ผ่านมา ชาวนาจนชาวนารับจ้างในภาคกลาง โดยเฉพาะชาวนาผุเช่าได้เพิ่มขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกต จากข้อมูลที่ยังทำให้พอประมาณได้ว่า ภาคกลางในปัจจุบันมีชาวนาจนประมาณ 40% และชาวนารับจ้างประมาณ 15% ของครัวเรือนเกษตรกรรมทั้งหมดในภาคกลาง⁵¹ นับว่าเป็นอัตราส่วนที่สูง เป็นการตรงกันข้ามกับความเชื่อโดยทั่วไปที่ว่า เพราะภาคกลางมีการพัฒนาแบบทันสมัยมาก ดังนั้นชาวนาชาวไร่ภาคกลางจึงมีฐานะดี เหตุที่ทุกคนคิดเช่นนั้นเพราะมักจะดูแค่ตัวเลขรายได้ ถั่วเฉลี่ยของชาวนาทั้งภาคที่เบ็ดเตล็ดตัวเลขชวนให้เข้าใจผิด เพราะผลของการขยายตัวของทุนนิยมในสังคมเกษตรภาคกลางทำให้เป็นภาคที่การกระจายทรัพย์สินและรายได้ไม่เป็นธรรมสูง คือ ภาคกลางมีเจ้าที่ดิน นายทุนชนบท ชาวนารวยที่มีรายได้สูงมาก ดังนั้น เมื่อนำมาคิดเฉลี่ยกับรายได้ของชาวนาจนและชาวนารับจ้างก็เลยทำให้ได้ตัวเลขรายได้เฉลี่ยทั้งภาคที่สูงไปด้วย นอกจากนี้ การที่ตัวเลขรายได้ของชาวนาในภาคกลางสูงส่วนหนึ่งก็เพราะ ภาคกลางเป็นภาคที่ทำการเกษตรเพื่อขาย และชาวชนบทมีรายได้นอกการเกษตรสูงด้วย ขณะที่ต้นทุนและรายจ่ายก็สูงเช่นกัน การวิเคราะห์ความแตกต่างในทางชนชั้นจริงๆ แล้ว ต้องพิจารณาจากลักษณะความสัมพันธ์ทางการผลิต ไม่ใช่ดูจากรายได้ที่เป็นตัวเลขในเชิงเปรียบเทียบเท่านั้น

ตารางที่ 4

การกระจายการถือครองที่ดินของผู้ถือครองที่เป็นเจ้าของที่ดินฯ และเป็นเจ้าของบางส่วน
ภาคกลาง ปี 2506

ขนาดของฟาร์ม(ไร่)	จำนวนผู้ถือครอง	ร้อยละ	พื้นที่ (ล้านไร่)	ร้อยละ
ต่ำกว่า 20	238,337	44.0	2.21	14.4
20 - 100	289,530	53.7	11.43	74.1
สูงกว่า 100	12,129	2.3	1.76	11.5
รวม	540,946	100.0	15.42	100.0

ที่มา : สำมะโนเกษตร 2506 ภาคกลาง

ตารางที่ 4.1

การกระจายการถือครองที่ดินของผู้ถือครองที่เป็นเจ้าของที่ดินฯ (full owner)
ภาคกลาง ปี 2521

ขนาดของฟาร์ม (ไร่)	จำนวนผู้ถือครอง		พื้นที่	
	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	ปริมาณ (ล้านไร่)	ร้อยละ
1 - 19.9	270,677	50.3	2.36	16.5
20 - 49.9	192,711	35.8	5.71	39.8
50 - 99.0	60,265	11.2	3.70	26.5
100 -	14,257	2.7	2.45	17.2
รวม	537,910	100.0	14.37	100.0

ที่มา : จำนวนจาก สำมะโนเกษตร ปี 2521 ภาคกลาง

ตารางที่ 4.2

การกระจายการถือครองที่ดินของผู้ถือครองที่เป็นเจ้าของบางส่วน ภาคกลาง ปี 2521

ขนาดของฟาร์ม (ไร่)	จำนวนผู้ครอง		พื้นที่	
	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ	บริเวณ (ล้านไร่)	ร้อยละ
1 - 19.9	20,212	19.9	0.25	6.1
20 - 49.9	51,652	50.8	1.65	39.1
50 - 99.9	24,977	24.5	1.62	38.3
100 -	4,939	4.8	0.70	16.5
รวม	101,780	100.0	4.22	100.0

ที่มา : จำนวนจาก สำมะโนเกษตร ปี 2521

หมายเหตุ : ตารางทั้ง 3 ตารางข้างบนนี้ แสดงเฉพาะพื้นที่ถือครอง ไม่ได้แสดงพื้นที่เบงของเจ้าของทั้งหมด คือพื้นที่ที่คนอื่นเช่าไม่ได้รวมเอาไว้ ดังนั้นจริง ๆ แล้วสัดส่วนการรวมที่ดินเข้าไว้ในมือเจ้าของที่ดินขนาดกลางและขนาดใหญ่จะสูงกว่านี้

6. การเปลี่ยนแปลงจากชาวนา มาเป็น แรงงานรับจ้าง

การแผ่ขยายของทุนนิยมในชนบทภาคกลาง นอกจากจะครอบงำภาคการ กระจาย และการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยสิ้นเชิงแล้วยังทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในภาคการผลิตโดยตรง คือ ทำให้ชาวนาส่วนหนึ่งไม่ได้เป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดินหรือเงินทุนต่อไป หากแต่กลายเป็นแรงงานรับจ้าง ทำงานขายพลังแรงงานให้กับเจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบทุนนิยมในสาขาการผลิตโดยตรง

ในช่วงก่อนปี 2508 มีการสำรวจหรือวิจัยที่กล่าวถึงแรงงานรับจ้าง ในชนบทไม่มากนัก

เนื่องจากแรงงานรับจ้างในชนบทยังมีน้อยและมักเป็นแรงงานรับจ้างชั่วคราว ของชาวนาขนาดเล็กและผู้อพยพมาจากภาคอื่นมากกว่าจะเป็นแรงงานรับจ้างถาวร แต่ในช่วงหลัง ๆ การสำรวจและงานวิจัยหลายชิ้นได้ยืนยันสอดคล้องกันว่าจำนวนและสัดส่วนของแรงงานรับจ้างเต็มเวลาในชนบทภาคกลางได้เพิ่มขึ้นอย่างเป็นที่น่าสังเกต เพราะภาคกลางเป็นภาคที่การเกษตร ได้ เปลี่ยนไป เป็นการผลิตเพื่อการค้ามากที่สุด มีการรวมการครอบครองที่ดินและเงินทุนไว้ในมือเจ้าที่ดิน และนายทุนการเกษตรมากที่สุด อัตราส่วนชาวนาชาวนาไร่เป็นหนี้สิน และสูญเสียที่ดินมามากที่สุดขณะเดียวกันก็เป็นภาคที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมและบริ-

การ ทำให้มีการจ้างงานนอกภาคเกษตรมากที่สุด การแผ่ขยายของทุนนิยม ซึ่งทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้น ส่งผลให้การทำนาทำไร่ขนาดเล็กต้องขาดทุนล้มละลาย หรือมีอัตราการเสี่ยงสูงขึ้น ชาวนาขนาดเล็กบางส่วนถูกบีบให้ต้องขายหรือไม่ก็ให้เช่าที่ดิน โดยตัวเองไปทำงานเป็นชาวนารับจ้าง⁵² แต่ชาวนารับจ้างส่วนใหญ่จำเป็นต้องเป็นชาวนารับจ้าง เพราะสูญเสียที่ดิน ไร่ ไร่ของตน ทุนหรือช่องทางประกอบอาชีพอื่น การสำรวจของ โครงการพัฒนา ลุ่มแม่น้ำกลองใน 7 จังหวัดทางตะวันตกของภาคกลางในปี 2517 รายงานว่า 19.83% ของประชากรในวัยทำงานเป็นแรงงานรับจ้าง และอีก 5.24% ไม่มีงานทำ⁵³ การสำรวจ ของ กรมพัฒนา ที่ดินใน 18 จังหวัด ภาคกลางในช่วงปี 2517-2520 พบว่า สัดส่วน

ของครัวเรือนที่ไม่มีที่ดินและต้องเป็นแรงงานรับจ้างเต็มเวลาในชนบทแต่ละจังหวัดมีตั้งแต่ 4-10% ในจังหวัด เช่น กาญจนบุรี ชลบุรี สุพรรณบุรี อ่างทอง ไปจนถึง 24-37% ในจังหวัด เช่น สมุทรสงคราม นครนายก สมุทรปราการ อโยธยา⁵⁴ ขณะที่การสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดินปี 2522 ทั่วประเทศ 8 จังหวัดภาคกลาง กับอีก 4 จังหวัดทางเหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือเข้าไว้ด้วยกัน พบว่า ครัวเรือนเกษตรที่ไม่มีที่ดินและเป็น แรงงานรับจ้างเต็มเวลา 10.6% ของครัวเรือนเกษตรทั้งหมดใน 12 จังหวัดดังกล่าว⁵⁵ การสำรวจสำมะโนการเกษตรปี 2521 รายงานว่า จำนวนฟาร์มทอมการจ้าง ถูกจ้างทั้งประจำและชั่วคราวใน ภาคกลางมี ประมาณ ครึ่งหนึ่งของฟาร์มทั้งหมด⁵⁶

ตารางที่ 5

จังหวัดในภาคกลางที่มีสัดส่วนของครัวเรือนแรงงานรับจ้างมาก

จังหวัด	ปี บหสำรวจ	ครัวเรือนแรงงานรับจ้างคิดเป็น ร้อยละของครัวเรือนทั้งหมด
อยุธยา	2518/19	37.55
สมุทรปราการ	2518/19	30.96
นครนายก	2517	25.48
สมุทรสงคราม	2518/19	24.30
ปทุมธานี	2518/19	21.67
สมุทรสาคร	2518/19	21.51
สิงห์บุรี	2517	19.29

หมายเหตุ : กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

นอกจากแรงงานรับจ้างเต็มเวลาจะปรากฏให้เห็นมากพอสมควรแล้ว แรงงานรับจ้างบางเวลาก็ได้เพิ่มขึ้นเช่นกัน และเนื่องจากผลตอบแทนจากการทำมาและค่าจ้างแรงงานในชนบทหาโอกาสที่แรงงานรับจ้างบางเวลา จะต้องกลายเป็นแรงงานรับจ้างเต็มเวลา มีแต่จะเพิ่มขึ้น นอกจากนี้ ชาวภาคกลางที่ล้มละลายบางส่วน ยังได้อพยพออกไปตั้งถิ่นฐานในภาคอื่นรวมทั้งกรุงเทพฯ เป็นสัดส่วนค่อนข้างมาก ในช่วงต้นทศวรรษ 2500⁵⁷ การสำรวจในปี 2503 ชี้ให้เห็นว่าประชากร ในกรุงเทพฯ ที่อพยพมาจากภาคอื่นในรอบห้าปีมาจากภาคกลางกว่า 60%⁵⁸ การศึกษาการอพยพของประชากร เข้ามาในกรุงเทพฯ ในช่วงปี 2517-2520 รายงานว่า ส่วนใหญ่ของผู้อพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ (สัดส่วนแต่ละปีอยู่ระหว่าง 38-48%) มาจากภาคกลาง จำนวนคนอพยพอยู่ระหว่าง 25,000-32,000 คน ส่วนผู้ที่มาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีสัดส่วนรองลงไป⁵⁹ การสำรวจของกรุงเทพฯ ในปี 2519 พบว่าจากจำนวนผู้อพยพจากต่างจังหวัด 136,193 คน ที่สำรวจพบ คนจากภาคกลางมีราว 53% ของผู้อพยพจากภาคต่าง ๆ 4 ภาค⁶⁰ แม้ว่าการศึกษาจากภาคกลางอพยพ ไปทำงานในกรุงเทพฯ เป็นสัดส่วนค่อนข้างมาก จะอธิบายได้ในแง่ที่ว่า ภาคกลางเป็นภาคที่ประชากรหนาแน่น และอยู่ใกล้กรุงเทพฯ ที่สุด แต่ตัวเร่งที่สำคัญคือการแผ่ขยายของทุนนิยมในภาคกลางทั้งในชนบทและในเมือง คือ ในชนบทเองก็ทำให้ชาวนาล้มละลาย เป็นผู้เช่า ชาวนารับจ้างเพิ่มขึ้น ในเมืองก็มีการพัฒนา

ภาคอุตสาหกรรมและบริการ ซึ่งมีแรงดึงดูดต่อการแรงงานรับจ้างเพิ่มขึ้นไม่เฉพาะแต่ในกรุงเทพฯ เท่านั้น ในเขตจังหวัดภาคกลางรอบ ๆ กรุงเทพฯ เช่น สมุทรปราการ นนทบุรี ปทุมธานี ก็มีการพัฒนาอุตสาหกรรมมากขึ้น

แรงงานจากชนบทอพยพเข้าไปทำงานทำในเมืองด้วยสาเหตุหลายประการ ไม่ได้มาจากการเพิ่มของประชากรอย่างเดียว ประเด็นที่สำคัญคือ การที่ความสัมพันธ์ทางการผลิตในชนบท (ผู้เช่า, ลูกหนี้เงินกู้ การขูดรีดผ่านราคา) เป็นตัวขัดขวางการพัฒนาหลังการผลิต ทำให้ภาคเกษตรไม่สามารถเติบโตพอที่จะจ้างคนเพิ่มได้มากกว่าผลตอบแทนที่ได้รับจากการเกษตรก็ตาม ทำให้คนต้อง ดันรน ขวนขวาย ออกไปทำงาน นอกภาคเกษตร โดยเฉพาะแรงงานหนุ่มสาว ได้อพยพเข้ามาทำงานในโรงงาน สถานประกอบการต่างๆ ในเมือง เป็นคนใช้ตามบ้าน จนแม้กระทั่งเป็นผู้หญิงขาย บริการทางเพศ รูปแบบต่าง ๆ จำนวนมาก เหตุผลหลักก็คือความจำเป็นทางเศรษฐกิจ อันเกิดจากการบีบคั้นของการขูดรีด แบบทุนนิยม เหตุผลประการต่อมาคือ การแผ่ขยายของทุนนิยม ทำให้ค่านิยมในความต้องการบริโภคสินค้า มีชีวิตที่สนุกสนานในเมืองมีเพิ่มขึ้น อย่างไรก็ตาม สถิติเกี่ยวกับการที่ผู้อพยพต้องส่งเงินกลับบ้านในชนบท ชี้ให้เห็นว่า ประเด็นแรกเป็นประเด็นสำคัญ⁶¹ การที่แรงงานอพยพต้องส่งเงินกลับไปช่วยภาคชนบทสะท้อนให้เห็นว่า การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยม สามารถที่จะขูดรีดแรงงานคนได้ทั่วทั้งระบบเศรษฐกิจ กล่าวคือ ในทาง

หนึ่งชุดแรงงานภาคเกษตร เพื่อกดราคาอาหารให้ต่ำ จะได้สามารถจ่ายค่าจ้างได้ถูก จนคนชนบทที่ยากจนมีชีวิตอยู่ได้ต้องส่งลูกหลานออกมาหางานในเมือง ในอีกทางหนึ่ง ก็ขุดรื้อจากแรงงานรับจ้างในเมือง และให้แรงงานรับจ้างในเมืองส่วนที่อพยพมาจากชนบท ส่งเงินกลับไปช่วยภาคชนบทให้สามารถยังชีพได้ เพื่อผลิตอาหารราคาถูก และส่งแรงงานมาให้ภาคในเมืองได้ต่อไป

อัตราค่าจ้างแรงงาน ทั้งในชนบท และในเมือง มีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากในช่วงปี 2503-2513 ทั้งที่เศรษฐกิจในช่วงนั้น ก็เจริญเติบโตเฉลี่ยปีละประมาณ 7% ที่เป็นดังนี้เพราะแรงงานในเมืองถูกรัฐบาล ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์กักไว้มาก เช่น ห้ามคงสภาพแรงงาน ห้ามนัดหยุดงาน ในช่วงสิบปีหลัง (2513-2523) เนื่องจากภาวะเงินเฟ้อถล่มคว่ำสูงชัน เพราะราคามันและเหตุอื่นๆ อันเนื่องมาจากการเติบโตของเศรษฐกิจทุนนิยม ประกอบกับภาวะตื่นตัวของประชาชนในช่วงการเรียกร้องประชาธิปไตยปี 2516-2519 ทำให้มีการปรับค่าจ้างแรงงานสูงชันบ้าง แต่ขณะเดียวกันค่าครองชีพก็เพิ่มขึ้นสูงจนรายได้ที่แท้จริงของคนงานไม่สูงชันนัก โดยเฉพาะคนงานไร้ฝีมือทั้งในชนบทและในเมือง การสำรวจขององค์การแรงงานระหว่างประเทศปี 2520 พบว่าประชาชนในเขตจังหวัดรอบกรุงเทพฯ 15% มีรายได้ต่ำกว่ารายได้ขั้นต่ำ ที่สามารถซื้ออาหารทรมไปรคิน และแอลกอฮอล์เพียง แก่ความต้องการของร่างกาย และถ้าคิดลงจนรายได้ที่จำเป็นแก่การซื้อเสื้อผ้าและหาที่พักอาศัยด้วยแล้ว จะมีประชา

กรในเขตนี้ม รายได้ต่ำกว่า ข้นรายได้ ดังกล่าวถึง 45%⁶² ของประชากรทั้งหมด ดังนั้น เศรษฐกิจทุนนิยมจึงไม่ได้ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ ของชาวนาชาวไร่ส่วนที่ได้เปลี่ยนไปเป็นแรงงานรับจ้างดีขึ้นแต่อย่างไร

7. การพึ่งพาเศรษฐกิจทุนนิยมโลกในระดับท้องถิ่น

การแผ่ขยายของทุนนิยม ในสังคมเกษตรภาคกลาง ส่งผลที่สำคัญในระดับความสัมพันธ์ระหว่างเศรษฐกิจหมู่บ้านกับเศรษฐกิจโลก คือ ทำให้เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคกลางต้องพึ่งพิงเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ในลักษณะที่ชาวชนบทภาคกลางเป็นฝ่ายเสียเปรียบถูกคักดวงผลผลิตส่วนเกินมากขึ้น การเพิ่มขึ้นของผลผลิตการเกษตรเป็นผลมาจากการทำลายป่าไม้ และธาตุปุ๋ยในดิน ไปจำนวนมาก โดยที่ประเทศไทยมีรายได้ตอบแทนจากการส่งออกข้าว ข้าวโพด ปอ มันสำปะหลังไม่มากนักเมื่อเทียบกับมูลค่าสินค้าเข้าที่เพิ่มสูงมาก รายได้จากการส่งสินค้าเกษตรออก ส่วนหนึ่งต้องใช้ไปในการซื้อปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช เครื่องทุนแรง น้ำมันเชื้อเพลิงจากต่างประเทศเพิ่มขึ้นทุกที รายได้ส่วนหนึ่งที่พอค่าส่งออก นายธนาคาร และนายทุนกลุ่มอื่นๆ ได้รับเป็นผลผลิตส่วนเกินจากภาคเกษตร ก็ใช้ไปในการลงทุนขยายกำไรของตนมากขึ้น และใช้ในการส่งเข้าสินค้าบริโภคทั้งนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจประเทศไทยต้องพึ่งพิงการค้าต่างประเทศเพิ่มขึ้น สัดส่วนของการค้าต่างประเทศคิดเป็นเปอร์เซ็นต์ของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติ ได้เพิ่มขึ้น อย่างเป็นที่ น่าสังเกต

การขาดดุลการค้า การเป็นหนี้สินก็เพิ่มขึ้นมาก เช่นกัน (ดูตารางที่ 6) ภาวะเงินเฟ้อในเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ส่งผลกระทบต่อภาวะเงินเฟ้อในเศรษฐกิจไทยมากขึ้น ภาคเกษตรส่วนที่คงความสัมพันธ์การผลิตแบบเก่า (ผู้ผลิตสินค้าขนาดย่อมที่เป็นเจ้าของที่แต่ในนาม ผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเองบางส่วน) ไว้ทำหน้าที่เพียงบ่อนอาหารและวัตถุดิบราคาถูกให้เศรษฐกิจทุนนิยมโลก ทำให้ได้รับผลตอบแทนต่ำ และไม่ทำให้เกิดการพัฒนาในภาคอื่นมากกว่าที่เป็นอยู่ ภาคเกษตรส่วนที่ความสัมพันธ์ทาง การผลิตแบบ ทุนนิยม โดยตรง เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลังขนาดใหญ่ ก็ทำหน้าที่บ่อนวัตถุดิบให้โรงงานแปรรูป และผู้ส่งออก ที่อยู่ใต้ อิทธิพลของ บรรษัท ลงทุนข้ามชาติ ถ้าไรถูกส่งไปต่างประเทศ เกษตรกร

ถูกทำให้มีสภาพเหมือนกับแรงงานรับจ้างที่ทำงานที่บ้าน (ที่ดินตนเอง) เพิ่มขึ้นทุกที่ ขณะเดียวกับที่พวกเขาต้องพึ่งพาการบริโภคสินค้าอุตสาหกรรม ที่ถูกรอบงำโดยบรรษัทลงทุนข้ามชาติ ชีวิตของพวกเขาจึงถูกดึงดูดให้เข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก และถูกกำหนดโดยการแบ่งงาน และการกระจายผลตอบแทนของเศรษฐกิจทุนนิยมโลก ไม่สามารถที่จะพัฒนาฐานะชีวิตความเป็นอยู่ของคนให้ดีขึ้นเท่ากับแรงงานและสติปัญญาที่ใช้ไปได้เต็มที่ เศรษฐกิจไทยก็ถูกดึงให้พัฒนาไปตามแนวทางที่จะก่อให้เกิดปัญหาเงินเฟ้อ การกระจายรายได้ไม่เท่าเทียมกัน ปัญหาการว่างงาน การขาดแคลนที่อยู่อาศัย บริการทางสุขภาพและอาหาร เหมือนกับที่ประเทศทุนนิยมศูนย์กลางส่วนใหญ่กำลังประสบอยู่

ตารางที่ 6

ดุลการค้าของประเทศไทยปี 2503, 2513, 2523

(หน่วย : ล้านบาท)

	ปี 2503	ปี 2513	ปี 2523
การส่งออก	8,614	14,772	133,197
การนำเข้า	9,622	27,009	188,686
ดุลการค้า	-1,008	-12,237	-55,489

ตารางที่ 6.1

การนำเข้าสินค้าประเภทปุ๋ย ยาปราบศัตรูพืช และเครื่องจักรทางการเกษตร

(หน่วย : ล้านบาท)

	ปี 2503	ปี 2513	ปี 2523
ปุ๋ยและยาปราบศัตรูพืช	105	582	4,225
แทรกเตอร์และเครื่องจักรการเกษตร	90	432	2,414

ที่มา : ธนาคารแห่งประเทศไทย รายงานเศรษฐกิจรายเดือนฉบับต่าง ๆ

ตารางที่ 6.2

สินค้าต่างประเทศของรัฐบาลไทยและการกีดกันจากธนาคารต่างประเทศของธนาคารพาณิชย์

ในประเทศไทย เมื่อต้นปี 2503, 2513, 2523

(หน่วย : ล้านบาท)

	ปี 2503	ปี 2513	ปี 2523
สินค้าต่างประเทศภาครัฐบาล	2,205	6,519	80,508
การกีดกันธนาคารต่างประเทศ ของธนาคารพาณิชย์ในประเทศ	804	3,208	43,430

ที่มา : ธนาคารแห่งประเทศไทย, รายงานเศรษฐกิจรายเดือนฉบับต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง อุดมการ
และจิตสำนึก

การแผ่ขยายของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกใน
ชนบทภาคกลางของไทย ไม่ได้มีผลกระทบ
เฉพาะหลังการผลิตและความสัมพันธ์ทางการผลิต

เท่านั้น หากยังมีผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลง
ของรัฐ, โครงสร้างอำนาจทางการเมือง อุดมการ
วัฒนธรรมที่ทำหน้าที่ช่วยให้ระบบการผลิตดำเนิน
ไปได้ การเมือง อุดมการ วัฒนธรรมไม่ได้เป็น
เพียงโครงสร้างส่วนบนที่ถูกกำหนด โดยระบบ

เศรษฐกิจแบบที่พวกนักทฤษฎีเถรตรงเข้าใจหากแต่เป็นส่วนหนึ่งของแบบวิถีการผลิต⁶³ และการเมือง อุดมการ วัฒนธรรมนั้นสามารถมีอิทธิพลต่อเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ เช่นเดียวกับ ผลักการผลิต และความ สัมพันธ์ทางการผลิต

ในช่วงปี 2503-ตุลาคม 2516 ประเทศไทยอยู่ภายใต้การควบคุม ของกลุ่มปกครองทหาร ข้าราชการ ที่ได้รับความสนับสนุนอย่างแข็งขัน จากสหรัฐอเมริกา-รัฐทุนนิยมที่พัฒนามากที่สุดและเป็นผู้นำในการแผ่ขยายทุนนิยมโลก กลุ่มทหารหน้า โดยสฤษดิ์ได้ใช้กำลังยึดอำนาจตั้งแต่ปี 2501 และได้ใช้อำนาจเผด็จการทางทหารและการเมืองเพื่อสนับสนุนการแผ่ ขยายของ เศรษฐกิจ ทุนนิยมทุกวิถีทาง เช่น การออกกฎหมายยกเลิกการจำกัดขนาดการถือครองที่ดิน การห้ามจัดตั้งสหภาพแรงงาน ห้ามการนัดหยุดงาน ควบคุมไม่ให้คนงานเรียกร้องการเพิ่มค่าจ้างและสวัสดิการ จับกุมคุมขังนักการเมืองและปัญญาชนที่เป็นฝ่ายค้าน เช่นเชอว่หนง สอพิม พงศ์คงสถาพัฒนา เศรษฐกิจแห่งชาตินามา ร่างแผนพัฒนาห้าปี ตั้งสำนักงานส่งเสริมการลงทุน เพื่อจูงใจให้นักลงทุนต่างประเทศมาลงทุน จัดตั้งและขยายหน่วยราชการต่างๆ กู้เงินจากต่างประเทศมาลงทุนสร้างโครงสร้างพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า ประปา ฯลฯ

กลุ่มปกครองสฤษดิ์ ยังได้ผสมผสานอุดมการแบบศักดินาและทุนนิยม ใช้เป็นเครื่องมือในการโฆษณาชักจูงให้ประชาชนสนับสนุนแนวทาง

พัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของพวกเขา เช่น การอ้างตนเองเป็นผู้พิทักษ์สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง การสร้างภาพพจน์ให้คนรู้สึกว่าเป็นคนดี เป็นคนดีที่เคารพชาติ เข้มแข็ง มีลักษณะเป็นผู้อุปถัมภ์ความตั้งใจ ที่จะพัฒนาประเทศชาติให้รุ่งเรือง⁶⁴ พวกเขาได้โฆษณากำขวัญให้ประชาชนประหยัดและทำงานหนัก เช่นงาน คอเงิน เงินคองาน บันดาลสุข ใช้สถาบันการศึกษาและสื่อสารมวลชนเป็นเครื่องมืออบรมให้คนมีทัศนคติแบบแข่งขันซึ่งตั้งเคียงเคียงเพื่อสร้างความสำเร็จที่หมายถึงความมั่งคั่งในระบบทุนนิยม จัดระเบียบองค์การสงฆ์ใหม่เพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น⁶⁵ และใช้ศาสนาในการอธิบายให้คนยอมรับความแตกต่างทางชนชั้น ว่าเป็นเรื่องของกรรม เพื่อโฆษณาให้คนทำดี (ทำงานหนักมากขึ้น) เพื่อทศกัณฐ์ (ชาติหน้า) จะได้สบาย รวมทั้งใช้ศาสนาในการส่งเสริมการพัฒนาชนบท (แบบทุนนิยม) และต่อต้านฝ่ายค้านรัฐบาล (คอมมิวนิสต์)⁶⁶

ในชนบทหน่วยงานราชการ ซึ่งเป็นกลไกอำนาจรัฐได้แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวางพร้อมกับการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางมากขึ้น โดยเฉพาะภาคกลางที่เป็นภาคที่พัฒนาทุนนิยมมากที่สุดอยู่ใกล้ศูนย์กลางแห่งอำนาจคือกรุงเทพฯ มากที่สุด การปกครองตนเองในท้องถิ่นมีบทบาทจำกัดที่สุด รัฐบาลกลางฝ่ายตัวแทนระดับจังหวัดอำเภอ ได้เข้าไปมีบทบาทมาก เพราะการคมนาคมสะดวก ผู้นำท้องถิ่นจึงไม่มีความหมาย ประชากรภาค

กลางที่พึ่งพิงเศรษฐกิจเงินตรามากกว่าภาคอื่น ๆ ก็มีลักษณะเอกชนนิยม มีทัศนคติตัวใครตัวมัน สูงกว่าภาคอื่น⁶⁷ เศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่แผ่เข้าไปทำให้ความร่วมมือแตก เปลี่ยน แรงงานกัน ในอดีต เช่นการลงแขกเวลาค้าหว่านหรือเกี่ยวข้าวเปลี่ยนเป็นความสัมพันธ์แบบว่าจ้าง⁶⁸ แม้แต่ระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติก็กลายความเหนียวแน่นลง เพราะผลของทุนนิยม คราวเรือนในภาคกลาง โดยเฉพาะจังหวัดที่ทุนนิยมแผ่เข้าไปไม่มากเช่นอยุธยา จะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยวสูงกว่าจังหวัดในภาคอื่น เช่น เชียงใหม่ สงขลา⁶⁹ การอาศัยแรงงานเครือญาติแบบลอยทลอยอาศัยกันทำได้น้อยลง ยกเว้นเฉพาะสมาชิกในครอบครัวตัวเอง กล่าวโดยเปรียบเทียบแล้วชนบทภาคกลาง เป็นภาคที่ถูกกลไกอำนาจรัฐครอบงำทางด้านเศรษฐกิจ และอุดมการได้มากกว่าภาคอื่นๆ ท่อยุ่ใกล้ศูนย์กลางอำนาจรัฐออกไป และการต่อต้านอำนาจรัฐของประชาชนก็เบาบางกว่าภาคอื่น

รัฐสามารถใช้การเมือง และอุดมการเป็นเครื่องมือสนับสนุนการแผ่ขยาย ของ ทุน นิยมได้ในระดับหนึ่ง แต่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงจากความขัดแย้งที่การขูดรีดส่วนเกินแบบทุนนิยมเป็นคู่กัดได้ การใช้อำนาจเผด็จการนำไปสู่การกดขี่ข่มเหง การทุจริตฉ้อฉล เพราะไม่มีการตรวจสอบจากประชาชนในระบบประชาธิปไตย การที่กลุ่มปกครองผูกขาด และต่อมาคือถอนอมโชนณาอุดมการต่างๆ ใดๆ โดยที่ไม่สามารถแก้ปัญหาทางด้านวัตถุประสงค์การกินดีอยู่ดีของประชาชนอย่างจริง

จึงนำไปสู่ความคับข้องใจ และความไม่ยอมรับ ขณะเดียวกันการแผ่ขยายของทุนนิยม ก็นำไปสู่ความหลงใหลในความมั่งคั่งทางวัตถุของพวกนายทหารและกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองอื่นๆ มากขึ้น นำไปสู่การคาดหมายที่จะมีชีวิตดีขึ้นของประชาชนที่มีโอกาส ได้รับข่าวสารความก้าวหน้าทางวัตถุ ตลอดจนการนำไปสู่การศึกษาแบบเสรีนิยมที่เน้นประสิทธิภาพการใช้เหตุผลอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ และประชาธิปไตย แบบทุนนิยมของเขาวงกตใหม่ ผลที่เกิดขึ้น คือ ความขัดแย้งระหว่างผู้ปกครองและประชาชนด้านหนึ่ง ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มชนชั้นผู้ปกครองกลุ่มต่างๆ อีกด้านหนึ่ง ความขัดแย้งที่สะสมมาบังคับแต่การเร่งพัฒนาประเทศตามแบบทุนนิยม ตั้งแต่ปี 2501 ได้ขยายตัวจากปริมาณเป็นคุณภาพจนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งสำคัญ ในกรณีการเรียกร้องประชาธิปไตย และการลุกฮือของนักศึกษา เมื่อเดือนตุลาคม 2516 ที่ทำให้ชนชั้นผู้ปกครองต้องยอมประนีประนอมใหม่ประชาธิปไตยแบบรัฐสภา และยอมให้ประชาชนมีเสรีภาพในการเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิ ได้อยู่ ช่วง ระยะเวลาหนึ่ง (2516-2519)

ก่อนหน้าปี 2516 ชาวนานับการรวมตัวกันน้อยมาก โดยเฉพาะในด้านความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและการเมือง การร่วมแรงร่วมใจมักจะมีในด้านสังคม เช่นงานพิธีทางศาสนา มากกว่าด้านอื่น ในภาคเหนือชาวนามีการร่วมมือกันทำและรักษาเหมืองฝายบ้าง แต่ก็ไม่ได้พัฒนามากไปกว่าความจำเป็น ทางธรรมชาติของ

ท้องถิ่น ภาคกลางไม่มั่งคั่งเหล่านี้เพราะอาศัยนำ
 หลากตามธรรมชาติและการจะควบคุมมัน ได้ต้อง
 ใช้เทคโนโลยีและเงินสูงกว่าที่ชาวนาจะทำเองได้
 การร่วมมือกันในรูปสหกรณ์ ไม่สามารถพัฒนา
 ได้เท่าที่ควร เพราะกำเนิดของสหกรณ์ถูกกำ
 หนดมาจากชนชั้นผู้ปกครองที่เพียงแต่ต้องการลด
 ปัญหาหนี้สินของชาวนา เพื่อให้ชาวนาสามารถ
 สร้างผลผลิตส่วนเกินส่งเป็นสินค้าออกได้เพิ่มขึ้น⁷⁰
 การพัฒนาสหกรณ์ ที่กำเนิดมานานกว่า 60 ปี
 ก็ถูกคุมโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาลมาตลอด ชาวนา
 ชาวไร่ไม่มีโอกาส ที่จะพัฒนาสหกรณ์ให้เติบโต
 พันกรรอบที่กำหนดโดยเจ้าหน้าที่รัฐบาล และกล
 โภอำนาจรัฐก็ไม่ได้ส่งเสริมสหกรณ์ ให้ สามารถ
 เติบโตแข่งขันชนะพ่อค้าได้ แต่มักจะเข้าข้าง
 พ่อค้าเสียมากกว่า สหกรณ์ส่วนใหญ่จึงเป็นเพียง
 แคสหกรณ์ใหญ่ขมแบบหลัก ไม่ใช่สหกรณ์เพื่อ
 การขายที่จะเป็นองค์กรสร้างอำนาจต่อรอง ให้
 ชาวนาชาวไร่ในระบบทุนนิยม แข่งขันอย่างแท้
 จริง⁷¹

กรณีการลุกฮือชนชั้นได้เผด็จการของนัก
 ศึกษาปี 2516 ได้สร้างผลสะท้อนทำให้ชาวนา
 ชาวไร่ตื่นตัวและกล้าที่จะแสดงออกมากขึ้น พวกเขา
 เขาได้ยกขบวนกันมาร้องเรียนรัฐบาล กรณีนาย
 ทุนเจ้าที่ดินฮุบที่ดิน เก็บค่าเช่าสูงกวราคาพืชผล
 ครึ่งแล้วครึ่งเอา และต่อมาได้จัดตั้งสหพันธ์
 ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทยขึ้นในเดือนพฤศจิกายน
 2517 พวกเขาได้ผลักดันให้รัฐบาลออกกฎ
 หมายควบคุมการเช่านา และการปฏิรูปที่ดิน ที่
 แม้จะมีลักษณะประนีประนอม และมีผลบังคับใช้

ไม่เข้มแข็งนัก แต่ก็เป็นการผลักดันก้าวสำคัญ
 ก้าวหนึ่ง

สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ได้ขยายตัวไปอย่าง
 รวดเร็วในช่วงระยะเวลาราว 2 ปี ก่อนที่จะถูก
 ปราบในการรัฐประหารเดือนตุลาคม ปี 2519
 สหพันธ์มีการจัดตั้งสาขาในระดับต่าง ๆ (หมู่บ้าน
 ตำบล อำเภอ จังหวัด) ถึง 41 จังหวัด โดย
 เฉพาะทางภาคเหนือและภาคกลางที่มีการแผ่ขยาย
 ของทุนนิยมเข้าไปในภาคเกษตรกรรมสูง รวมทั้ง
 มีลักษณะเฉพาะคือการชูครีตก้าเช่าสูง กิจกรรม
 สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ขยายตัวมากที่สุด มีผู้ประ
 ะว่าในช่วงสองปีนับตั้งแต่ก่อตั้งมีชาวนาชาวไร่เข้า
 ร่วมเป็นสมาชิกทั่วทั้งประเทศราว 1.5 ล้าน
 ครัวเรือน⁷² (สูงกว่าจำนวนครัวเรือนเกษตรที่
 เข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์ที่รัฐบาลตั้งมากกว่า 60 ปี
 เท่าตัว) ถึงแม้ว่าตัวเลขนี้อาจจะเป็นการประมาณ
 การที่สูงเกินไป และกิจกรรมของสหพันธ์ใน
 ช่วงแรก ๆ จะไม่ค่อยมีกิจกรรมที่แสดงถึงความ
 ใหญ่โตขององค์กรมากนัก นอกจากการให้การ
 ศึกษาชาวนาชาวไร่ เรื่องกฎหมายควบคุมค่า
 เช่านา, การรู้จักเรียกร้องสิทธิต่างๆ แต่ผลการ
 ขยายตัวของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ ในช่วงสองปี
 เป็นเครื่องพิสูจน์อย่างค้ำว่า ชาวนาชาวไร่สามารถ
 ที่จะจัดตั้งและขยายองค์กรของตนเองได้ โดยไม่
 ต้องพึ่งรัฐบาล แต่พวกเขาที่ดินและนายทุนก็ได้
 ชักขวางการถ่วงรวมของสหพันธ์อย่าง โหดร้ายบ้า
 เลื่อน ด้วยการจ้างมือบอนลอบสังหารผู้นำชาวนา
 ชาวไร่คนแล้วคนเล่า ทำให้ผู้นำชาวนาชาวไร่
 เสียชีวิตไม่ต่ำกว่า 85 คนในรอบสองปีเศษ และ
 ในที่สุดพวกเขาก็โดนนายทุนก็ได้หนุ่หนุ่หนุ่ ก่อ

รัฐประหารสองสังหารหมู่ นักศึกษาประชาชน เมื่อ 6 ตุลาคม 2519 ทำให้การดำเนินงานของสหพันธ์ต้องหยุดชะงัก ชาวนาชาวไร่บางส่วนได้ไปเข้าร่วมการต่อสู้ด้วยอาวุธที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ส่วนใหญ่ส่งบรณาการคลี่คลายเปลี่ยนแปลงทางการเมือง

การใช้มาตรการปราบปรามขบวนการประชาธิปไตยของนักศึกษา กรรมกร ชาวนาในเดือนตุลาคม ปี 2519 นำไปสู่ความขัดแย้งที่รุนแรงขึ้น การต่อสู้ด้วยอาวุธที่นำโดยพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นับตั้งแต่ต้นปี 2520 ได้ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เสถียรภาพของรัฐบาลไทยในสายตาของรัฐบาลและนักธุรกิจ ต่างประเทศขาดความมั่นคงยิ่งขึ้น รัฐบาลใหม่หลังการรัฐประหาร 2519 ท่อนักนิยมนิยมและมีอุดมการณ์ไปทางขวาจัดไม่อาจแก้ไขสถานการณ์ ความขัดแย้งได้ ทำให้กลุ่มชนชั้นผู้ปกครองต้องเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและนโยบายใหม่ในรอบหนึ่งต่อมา โดยการจัดตั้งรัฐบาล ที่ดำเนินนโยบายแบบเสรีนิยมมากขึ้น และต่อมาเปิดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปให้จดทะเบียนสหภาพแรงงานได้ และผ่อนปรนใหม่เสรีภาพในการพูดการเขียนอีกครั้ง แต่สหพันธ์ชาวนาชาวไร่ยังคงอยู่ในสภาพที่ยังไม่ได้ฟื้นตัวขึ้นมาใหม่ เพราะแม้แต่ในช่วงที่ผ่อนปรนดังกล่าว ผู้นำสหพันธ์ชาวนาชาวไร่คนที่ยังเหลือก็ยังคงถูกลอบสังหาร เช่น กรณีของจารีต ม่วงขาม ผู้นำชาวนาจังหวัดระยอง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ความไม่พอใจของชาวนาชาวไร่ ก็ยังคงสะสมอยู่คงจะเห็นได้จากที่ชาวนาชาวไร่ (ส่วนใหญ่มาจากภาคกลาง) รวมกลุ่มกันยกขบวนมาร้องเรียน

รัฐบาลเป็นครั้งคราว ทั้งนี้เพราะรัฐบาลชุดใหม่ยังคงไม่สามารถแก้ไขปัญหาโครงสร้างพื้นฐานที่ทำให้ภาคเกษตรล้าหลัง และชาวนาชาวไร่ส่วนใหญ่ยากจนได้แต่อย่างใด

ถึงแม้ว่าโดยทั่วไปแล้ว ชาวนาชาวไร่ในปัจจุบันจะดูเหมือนว่าอยู่ในความสงบมากกว่าในช่วงปี 2516-2519 แต่ประสบการณ์ที่ชาวนาชาวไร่ได้เรียนรู้ในช่วงเวลาดังกล่าว บวกกับการที่ชาวนาชาวไร่รุ่นใหม่มี โอกาสได้รับ การศึกษา และรับรู้ข่าวสารมากกว่าเมื่อยุคก่อนแล้ว⁷³ ทำให้ความเป็นไปได้ที่ชาวนาชาวไร่จะค้นตัวรู้จัก รวมตัวกัน มีสูงขึ้น โดยเฉพาะในสภาพที่เศรษฐกิจทุนนิยมโลก กำลังทำให้ชาวนาชาวไร่ขนาดเล็กและผู้เช่า ประสบภาวะจากปัญหาเงินเพื่อสินค้านำเข้าแพงมากขึ้น การสำรวจทัศนคติของชาวนาชาวไร่ที่มติดอกการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ในภาคกลางในปี 2515 พบว่า ชาวนาชาวไร่ 80% พึงข่าวและสารคดี ความรู้ทางการเกษตร และไม่มีปัญหาในการเข้าใจ สิ่งที่เป็นปัญหาที่ทำให้พวกเขาไม่สามารถนำเทคโนโลยีสมัยใหม่ไปใช้ได้ คือ การขาดแคลนเงิน แรงงาน (ไม่มีเงินจ้าง) และเพราะว่าเทคโนโลยีสมัยใหม่ต้องลงทุนมากและเสี่ยงเกินไป สิ่งที่น่าสนใจในการสำรวจครั้งนี้ นอกประเด็นหนึ่ง คือ การที่ชาวนามากกว่าสองในสามของชาวนาที่ให้สัมภาษณ์คาดหวังที่จะให้ ลูกหลาน ของตนมี อาชีพอื่นที่ไม่ใช่ชาวนาชาวไร่⁷⁴ การคาดหวังที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้นเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้ชาวนามุ่งจิตสำนึกทางการเมืองและสังคมสูงขึ้น

กล่าวโดยสรุปแล้วก็คือ ในรอบยี่สิบปีที่ผ่านมานี้ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมเกษตรภาคกลางอย่างมีนัยสำคัญ ทั้งในแง่ผลผลิต ความสัมพันธ์ทางการผลิต การเมือง และจิตสำนึกของชาวนาชาวลาวไร่ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ช่วยยกระดับพลังทางการผลิต ทำให้สังคมชนบทภาคกลางได้พัฒนาผลผลิตส่วนเกินเพิ่มขึ้นกว่าเมื่อยี่สิบปีที่แล้ว ขณะเดียวกันก็นำไปสู่ขบวนการแยกผู้ผลิตออกจากปัจจัยการผลิต ความแตกต่างทางชนชั้น ความขัดแย้งทางชนชั้นและกลุ่มต่าง ๆ มากขึ้น ซึ่งเป็นอุปสรรคกึ่งต่อการพัฒนาพลังทางการผลิตต่อไป และต่อการพัฒนาคนและประเทศโดยส่วนรวม สภาพกลไกของการเปลี่ยนแปลงก็คือ การที่เศรษฐกิจของประเทศไทยถูกดึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจทุนนิยมโลกอย่างใกล้ชิดมากขึ้น (เห็นเด่นชัดกรณีสังคมเกษตรภาคกลาง) ทำให้สังคมไทยมีลักษณะเป็นสังคมทุนนิยมบริวาร ซึ่งต้องพึ่งพิงสังคมทุนนิยมศูนย์กลาง สหรัฐฯ ยุโรป ญี่ปุ่น และเป็นฝ่ายที่ถูกสังคม ทุนนิยมศูนย์กลาง บงการและกำหนดการจัดสรรทรัพยากร และแบ่งงานในระดับโลก ให้ชาวนาและแรงงานรับจ้างในสังคมไทยเป็นผู้ผลิตอาหาร วัตถุดิบ และสินค้าอุตสาหกรรมประเภทใช้แรงงานและวัตถุดิบราคาถูกในประเทศ โดยที่ผู้ที่ได้ส่วนแบ่งจากผลผลิตและมูลค่าส่วนเกิน คือ นายทุนต่างชาติ นายทุนในชาติ เจ้าที่ดิน นายทุนเกษตร ตลอดจนข้าราชการ นักการเมืองที่เป็นกลไกอำนาจรัฐ และพวกเทคโนโลยีแครท ช่างฝีมือ ที่เป็นส่วนประกอบสำคัญของการพัฒนาแบบทุนนิยม การขูด

ส่วนเกินในสังคมทุนนิยมบริวารกระทำผ่านความสัมพันธ์ในการกระจายและการแลกเปลี่ยน รวมทั้งความสัมพันธ์ทางการผลิต โดยที่ไม่จำเป็นต้องเป็นความสัมพันธ์แบบ นายทุน กับ แรงงานรับจ้าง

สภาพกลไกการเปลี่ยนแปลงของสังคมทุนนิยมบริวารในลักษณะนี้ นำไปสู่การพัฒนาที่มีลักษณะถูกจำกัดและไม่ สมดุลย์ ใน สังคมเกษตรกรรมของไทย เพราะการพัฒนาถูกสกัดกั้นจากสังคมทุนนิยมศูนย์กลาง สภาพการณ์เห็นได้ชัดมากขึ้นทุกที และกฎเกณฑ์การเคลื่อนไหวของมันก็คงจะเป็นไปในรูปนี้ แม้ว่ารัฐบาลไทยและนายทุนในประเทศ จะได้หาทางแก้ไขเพื่อยกยกระดับพลังการผลิต ขยายอำนาจซื้อของประชาชนในชนบท เพื่อสนับสนุนการพัฒนากลไกภายในประเทศ พยายามคิดโครงการปฏิรูปที่ดิน โครงการให้บริษัทเกษตรกรรมขนาดใหญ่และธนาคารไปร่วมลงทุน พัฒนาการเกษตรสมัยใหม่โดยให้ชาวนาชาวลาวไร่ ผ่อนชำระค่าที่ดิน และเงินที่ให้กับกลางทุนและทำสัญญาขายผลผลิตให้บริษัท ตลอดจนโครงการอื่น ๆ เพื่อพัฒนาการเกษตร ให้เป็นแบบทุนนิยมทันสมัยมากขึ้น แต่แนวทางการพัฒนาดังกล่าว ก็เป็นเพียงความพยายามที่จะหาทางเพิ่มผลผลิต เพื่อทนชั้นที่ครอบครอง, ควบคุมปัจจัยการผลิตและการกระจาย จะขูดรีดส่วนเกินได้มากขึ้น โดยที่ความสัมพันธ์ทางการผลิต ยังจะคงเป็นแบบเดิม คือ การเป็นเจ้าของหรือผู้ควบคุมปัจจัยการผลิต การกระจาย การแลกเปลี่ยนยังคงอยู่ในกำมือของคนส่วนน้อย รวมทั้งการที่ ประเทศไทยยังคง เป็นประเทศ ทุนนิยม

บริวาร ดังนั้น ความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่าง
ชนชั้นที่ควบคุมกับชนชั้นที่ไม่ได้ควบคุมปัจจัย
การผลิต จึงจะยังคงมีอยู่ต่อไป แนวโน้มของ
การเปลี่ยนแปลงในอนาคตของสังคมไทย เท่าที่
ผู้เขียนมองเห็นมีอยู่สองทางคือ (1) ถ้าชนชั้น
ที่มีอำนาจทำการปฏิรูปเศรษฐกิจ การเมืองของ
ไทยอย่างจริงจัง จนสามารถสร้างความเจริญ
เติบโตทางเศรษฐกิจ คือ ยกระดับพลังการผลิต
เพิ่มผลผลิตส่วนเกินได้ในระดับหนึ่ง โดยวิธี
ไปขูดรีดประเทศที่ล้าหลังกว่า ก็อาจจะยกระ
ดับพัฒนาเป็นประเทศทุนนิยมกึ่งบริวารเหมือน
อย่าง สิงคโปร์ ไต้หวัน เกาหลีใต้ ที่จะสามารถ
กระจายผลผลิตส่วนเกิน ไปให้ ประชาชนส่วน
ใหญ่ได้มากขึ้นกว่าเดิม และดีกว่าประเทศทุน

นิยมบริวารที่ล้าหลังกว่าได้ในระดับหนึ่ง แต่
ก็ไม่ได้หมายความว่าความขัดแย้งภายในสังคม
จะหมดไป และที่จริงแล้วกลับจะยิ่งพังพา
ประเทศทุนนิยมศูนย์กลางมากขึ้น (2) ถ้า
ชนชั้นที่มีอำนาจไม่สามารถทำเช่นนั้นได้ ความ
ขัดแย้ง และความด้อยพัฒนาของประชาชนใน
สังคมไทยก็ทรงรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ส่วนที่จะนำ
ไปสู่ความป่าเถื่อน (Barbarism) หรือจะนำ
ไปสู่การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางการผลิต
แบบก้าวหน้ากว่าเดิม ก็ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ
หลายประการ โดยเฉพาะที่สำคัญคือ การ
พัฒนาทางองค์กรและจิตสำนึกของชนชั้นที่ไม่
ได้เป็นเจ้าของและผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตใน
สังคมไทยเอง. ●

เชิงอรรถ

1. Karl Marx, Capital A Critique of political Economy, Vol. 1 (London : Penguin, 1979).
2. Immanuel Wallerstine, The Capitalist World Economy, Cambridge University Press, 1979.
3. Samir Amin, Accumulation on a World Scale A Critique of the Theory of Underdevelopment, Vol. 1 and Vol. 2 (London : Harvester 1974).
4. D. Goodman and M. Redclift, From Peasant to Proletarian, (Oxford : Basil Blackwell, 1981).
5. J. Banaji, "Mode of production in a materialist conception of history" in Capital and Class, Vol. 3, 1977.
6. Nicos Poulantzas, Class in Contemporary Capitalism, London : New Left Book, 1976.
7. แนววิถีการผลิต (mode of production) ประกอบไปด้วย พลังทางการผลิต, ความสัมพันธ์ทางการผลิต และโครงสร้างส่วนบน ซึ่งได้แก่ การเมือง อุดมการ ราชการจิตสำนึก ขณะที่ Social formation หมายถึง สังคมที่เป็นจริงสังคมใดสังคมหนึ่ง ซึ่งประกอบไปด้วยแนววิถีการผลิตหลายแบบผสมผสานกันอยู่

คือการอธิบายความเป็นมาของ 2 คำนี้จะละเอียดและชัดเจนใน *Dominique Legros et al*, "Economic base, mode of production and Social formation : a discuss of Marx's terminology" ใน *Dialectical Anthropology*, Vol. 4. No. 3, Oct. 1979.

8. โครงสร้างสังคมเกษตร ในที่นี้หมายถึง "แบบแผนของการกระจายและการครอบครองที่ดินและข้อไขของความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างกลุ่มบุคคลต่างๆ ซึ่งได้มีปัจจัยการยืมยืมมาจากที่ดิน"
John Harris, Capitalism and Peasant Farming : A Study of Agricultural Change and Agrarian Structure in Northern Tamil Nadu. School of Development Studies, University of East Anglia, 1979.
9. คือ จังหวัด กาญจนบุรี, จันทบุรี, ฉะเชิงเทรา, ชัยนาท, ชลบุรี, ตราด, นครนายก, นครปฐม, นนทบุรี, ปทุมธานี, ประจวบคีรีขันธ์, ปราจีนบุรี, เพชรบุรี, ระยอง, ราชบุรี, ลพบุรี, สมุทรปราการ, สมุทรสาคร, สมุทรสงคราม, สระบุรี, สิงห์บุรี, สุพรรณบุรี, อุบลราชธานี, อ่างทอง และกรุงเทพฯ.
10. สุวิทย์ ไทธวัฒน์, วิทยาการเสริมธุรกิจชนบทในภาคกลางของประเทศไทยระหว่าง พ.ศ. 2394-2475, วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.
11. *Central Statistic Office, National Economic Development Board, Thailand Population Census 1960, Bangkok, 1962.*
12. สำนักงานสภาพัฒนาการเสริมธุรกิจแห่งชาติ, โครงการพัฒนาของรัฐสำหรับประเทศไทย (คำแปล) รายงานของคณะสำรวจเสริมธุรกิจของธนาคารระหว่างประเทศ เพื่อการบูรณะและวิวัฒนาการ กรุงเทพฯ, 2503.
13. อภิสิทธิ์ นาคสวัสดิ์, การสำรวจภาวะหนี้สินของชาวนาและการค้าข้าวในภาคกลางของไทย พ.ศ. 2500-2501 กองเสริมธุรกิจการเกษตร สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตร กรุงเทพฯ 2501 ข้อที่นำสังเกตคือ ภาคกลางในความพยายามของผู้สำรวจ รวมความถึงจังหวัดภาคเหนือตอนล่าง และในการสำรวจดังกล่าวได้รวมจังหวัดนครสวรรค์, พิจิตร, เพชรบูรณ์ วัคชัย.
14. กองทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย อ้างไว้ใน วารสารเสริมธุรกิจ ธนาคารกรุงเทพ, "200 ปีรัตนโกสินทร์กับความหวังใหม่ของชาติในการพัฒนาชนบท", ฉบับที่ 13 เล่ม 11 พฤศจิกายน 2524.
15. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เลขดัชนีสังคมไทย, 2522.
16. สำนักงานเสริมธุรกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์.
17. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาฉบับที่ 4 หน้า 157.
18. สำนักงานเสริมธุรกิจการเกษตร, การใช้จ่ายเงินในประเทศไทย 2493/94 สถิติการเกษตรของประเทศไทย ปีการเพาะปลูก 2522/23.
19. กลุ่มพัฒนาสินเชื่อเกษตร ธนาคารแห่งประเทศไทย, สินเชื่อการเกษตรในประเทศไทย, 2523, หน้า 161.
20. เจมส์ โอทอนจิค, เทคโนโลยีกษัตริย์เกษตรของไทย, บทความสัมมนาคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, กุมภาพันธ์ 2522.
21. กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, สถิติการเกษตรประเทศไทย 2508, สถิติการเกษตรประเทศไทย 2521/22.
22. เล่มเดียวกัน, 2521/22.

23. *Karl Marx, "Wage Labor and Capital" in Karl Marx, Frederick Engels Selected Works, New York : International Publisher, 1974.*
24. *Goran Therborn, Science, Class and Society on the Formation of Sociology and Historical Materialism. London : New Left Books, 1976. p. 376.*
25. *G.A. Kozlov, Political Economy : Capitalism, Moscow Press, 1977.*
26. สำนักโนเกนตร 2493 อังไวโน นิพนธ์ หวังสกร "ประสิทธิภาพการผลิตกับการถือครองที่ดิน" ใน *รัฐสวัสดิ์ ขณะพหุนธ์, สังคมเศรษฐกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2519.*
27. *สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำนักโนเกนตรปี 2506 ภาคกลาง.*
28. *นิพนธ์ หวังสกร, เล่มเดิม.*
29. เช่น การสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดิน ซึ่งพิมพ์ออกเป็นเอกสารแยกเล่มจำนวนมาก
30. *สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สมุดสถิติประจำปี ปีต่าง ๆ*
กรมพัฒนาที่ดิน, สถิติการใช้โฉนดที่ดินเป็นหลักประกันเงินกู้และการสูญเสียที่ดินเพื่อการเกษตร พ.ศ. 2520.
31. *กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ความสัมพันธ์ระหว่างการถือครองที่ดินและสภาพการผลิตของเกษตรกรใน 11 จังหวัด ภาคกลาง กรุงเทพฯ 2518.*
32. *S. Chirapanda and W. Tamrongtanyalak, Landlessness in Thailand, Agricultural Land Reform Office Bangkok, March, p. 44.*
33. *ศูนย์สถิติการเกษตร, สถิติการเกษตรของประเทศไทย ปีการเพาะปลูก 2522/23.*
34. *อุทิศ นาคสวัสดิ์, 2502, เล่มเดิม.*
35. *กองเศรษฐกิจการเกษตร, รายงานการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกร ปีการเพาะปลูก 2514/15.*
36. *สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, รายงานการสำรวจภาวะหนี้สินของเกษตรกร ปีการเพาะปลูก 2519/20.*
37. *อุทิศ นาคสวัสดิ์, 2501, เล่มเดิม - รายงานว่า จากจำนวนชาวนา 2,823 คน ในจำนวน 20 จังหวัดที่ทำการสำรวจ มีเพียง 1 รายเท่านั้นที่ได้สินเชื่อจากธนาคารพาณิชย์ สถิติจากธนาคารพาณิชย์ ปี 2521 เกษตรกรภาคกลาง ไม่รวมกรุงเทพฯ ได้สินเชื่อจากสถาบันการเงิน 8,592 ล้านบาท หรือร้อยละ 48.24 ของสินเชื่อเกษตรกรที่สถาบันการเงินให้ครัวเรือนเกษตรกรทั่วประเทศ - กลุ่มพัฒนาสินเชื่อการเกษตร สำนักผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทย, เล่มเดิม.*
38. *ณรงค์ เพชรประเสริฐ, วิชาธนาคารทุนผูกขาดในประเทศไทย, รายงานวิจัยสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย ปี 2523-2524. (เอกสารโรเนียว)*
39. *ค. Chatthip Nartsupha et al, The Political Economy of Siam 1851-1910, 1910-1932, The Social Science Association of Thailand, Bangkok, 1981 และ สวัสดิ์กษณ์ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดชนชั้นนายทุนในประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปี 2521.*

40. สำนักงานสถิติแห่งชาติ, สำมะโนเกษตร 2506 และสำมะโนเกษตร 2521 ภาคกลาง
41. เล่มเดียวกัน, 2521.
42. *Shiguru Ishikawa, Agriculture Development Strategies in Asia Case Studies of the Philippines and Thailand.* The Asian Development Bank, 1971.
43. ณรงค์ เทพรประเสริฐ, กลุ่มทุนผูกขาดในประเทศไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ป๋วยฯ), 2518.
44. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ขนบทไทย 2520, กรุงเทพฯ, หน้า 62.
45. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ประเมินผลครึ่งแรกของแผนพัฒนาฉบับที่ 4 (2520-2529) กรุงเทพฯ 2521.
46. สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ อังโณ วิทยากร เชียงกูล, ปัญหาพื้นฐานของชาวนาไทย, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์พาสติก), 2522.
47. *Central Statistical Office Thailand, Population Census 1960;* สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เลขดัชนีทางสังคม 2522.
48. สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, ผลิตภัณฑ์ในประเทศรายภาค 2503-2506, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ผลิตภัณฑ์ภาคและจังหวัด ฉบับที่ 2521
49. *Samir Amin, Imperialism and Unequal Development,* Monthly Review Press, 1972, p. 62.
50. *Arthur Stoecker and Chamlong Sakdidee: Seminar on Agricultural Development Planning in Thailand,* (Bangkok : July 1975) Zone crop Models of the Central Region
51. ชาวนาจน ตัวเลขคำนวณจากสำมะโนเกษตร ปี 2521 โดยรวมชาวนาที่มีที่ดินของตนเองไม่เกิน 20 ไร่ และชาวนาผู้เช่าที่เพาะปลูกบนพื้นที่ระหว่าง 1-15 ไร่ไว้ด้วยกัน ชาวนารับจ้าง ตัวเลขได้จากประมาณการของผู้เขียน บนพื้นฐานของข้อมูลหลายแห่งคือ
 - (1) *S. Chirapanda and W. Tanrongtanyalak, Landlessness in Thailand op.cit.*
 - (2) กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์
 - (3) โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง, รายงานข้อมูลพื้นฐาน 2517, กรุงเทพฯ, 2519.
52. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, รายงานเรื่องหมู่บ้านในอยุธยา, กรุงเทพฯ 2524.
53. โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่กลอง, การสำรวจข้อมูลพื้นฐาน 2517, เล่มเดียวกัน.
54. กรมพัฒนาที่ดิน กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, สถิติการถือครองที่ดินในประเทศไทย, กรุงเทพฯ (ไม่ระบุปี พ.ศ. พิมพ์)
55. *S. Chirapanda and W. Tanrongtanyalak, op.cit. p. 29.*
56. สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, รายงานสำมะโนการเกษตร 2521 ภาคกลาง
57. *Visid Prachuabmoh and Penporn Tirasawat, International Migration in Thailand,* Institute of Population Studies, Bangkok, 1974.

58. *Sidney Goldstein, Interrelations Between Migration and Fertility in Population Redistribution in Thailand*, Institute of Population Studies, Chulalongkorn University, Bangkok, 1971, p. 20.
59. *Santiphab Chindasaeng, Migration into Bangkok Metropolis and its Impact on Employment, 1974-1979*, Faculty of Economics, Thammasat University, 1979.
60. สำนักนโยบายและแผนกรุงเทพมหานคร, ผลการวิเคราะห์ข้อมูลการย้ายถิ่นประชากรในกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2519
61. เช่น การสำรวจของสำนักงานปฏิรูปที่ดินปี 2522 S. Chirapanda op. cit. พบว่า ครอบครัวของครัวเรือนเกษตรกรรมที่มีที่ดินและมีที่ดินขนาดเล็กใน 12 จังหวัด มีรายได้จากที่ปลูกหลานที่ไปทำงานในเมืองส่งมาให้บิลละ 294-537 บาท หรือคิดเป็น 28-36% ของรายได้นอกฟาร์ม
62. *ILO/ARTEP, An Illustrative Exercise in Identification and Quantification of Basic Needs for Thailand*, Bangkok, 1977.
63. *I. Roxborough, Theories of Underdevelopment*, London: Macmilland, 1979.
64. *Thak Chaloevirana, Thailand: The Politics of Despotism Paternalism.*, Bangkok: Social Science Association of Thailand, 1979.
65. *Charles F. Keyes, "Buddhism and National integration in Thailand"*, *The Journal of Asian Studies*, Vol. 30 No. 3, May 1971, p.p. 552-553.
66. *Somboon Suksamran, Buddhism and Politics: The Political Roles, Activities and Involvement of the Thai Sangha*, Ph.D. diss, University of Hull (U.K.) 1979.
67. *Marcus Ingle, Local Governance and Rural Development in Thailand*. Cornell University, Rural Development Committee, Ithaca, New York, 1947, p. 69.
68. *Shigharu Tanabe, Peasant Farming System in Thailand: A Comparative Study of Rice Cultivation and Agricultural Technology in Chiang Mai and Ayuthaya*, Ph.D. diss., SOAS, University of London, 1981.
69. ประเสริฐ เข้มกลิ่นหอม, ในรายงานสัมมนาเรื่อง การพัฒนากำลังคนในภาคชนบท ระหว่าง 26-28 สิงหาคม 2518. สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
70. *Takashi Tomosugi, A Structural Analysis of Thai Economic History*, (Tokyo: Institute of Developing Economy, 1980.)
71. ประสงค์ นฤวิทย์, การวิเคราะห์ปัญหาสหกรณ์ในการพัฒนาชนบท, สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และ ILO 2521, วันรักษ์ มิ่งมณีนาคิน, ชุศรี มนต์พุกษ์, เกษตรกรกับการมีส่วนร่วมในสหกรณ์การเกษตร, สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.
72. กลุมเศรษฐศึกษา คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, องค์กรชาวไร่, 2522. (เอกสารโรเนียว)
73. จากสถิติของสำนักงานสถิติแห่งชาติ การสำรวจสำมะโนประชากร ปี 2506 และสำมะโนเกษตร ปี 2521 หัวหน้าครอบครัวชาวภาคกลางที่มีรهنหนังสือหรือไม่เคยเข้าโรงเรียน ลดจาก 35. % ของหัวหน้าครอบครัว ในปี 2506 มาเหลือ 18.5% ในปี 2521
74. กองวิจัยสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ทิศนคติของเกษตรกรต่อเทคโนโลยีสมัยใหม่ ภาคกลาง 2515.